

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

**LETTERS
TO
FRIENDS**

1957—1958

Мистецькі обкладинки Зенона Голубця

1959—1960

З М І С Т :

Юрій Давидчук: Політичний шлях Лесі Українки	1
Дмитро Козій: Форми трагізму у Лесі Українки	7
Остап Тарнавський: Про популярність поезії	13
Н. Полонська-Василенко: Академік В. І. Вернадський	18
Посвф Гірюк: З Остапом Вишнею	23
Любов Дражевська: З Ігарського щоденника	30
Михайло Добрянський: В Україні	38
Костя Пацьківський: У 15-ліття УНРади	44
Д. Геринткевич: Ще в справі будови Катедри в Філадельфії	47
З нових книжок:	
Гор В. Золник: Рецензія книжки	48
Г. Ю.: Добра вам путь ішовши (З приводу збірки поезій Данила Струка)	51
Спроби Публіцистично-наукового Інституту	52
М. І.: Висока політика і приземні людські пристрасті	53
Чому?	61

ПОЛІТИЧНИЙ ПІЛЯХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(До 50-х роковин смерті)

Недавно газета „Новое Русское Слово” в Нью-Йорку висловила здивування, чому це великий пропагандивний апарат Світового Комітету Захисту Миру з центром у Москві займався так пильно „преlestной поэтессой” Лесею Українкою. Виявляється, не тільки українська еміграція не бачить, як швидко в нашу добу наростає політична вага суверенної культурної творчості.

Після Шевченка і Франка Москва вирішила присвоїти Лесю Українку. Це ніщо інше як холодна війна проти України з метою унещкодити її головну духову силу шляхом приховування джерел і цинічного фальшування. З Шевченка вони зробили віроповідданого малороса; генія любови перелицювали на чорта ненавистництва. Івана Франка обкарнали на його молодих роках, приєднали його до релігії ненависти російських „революційних демократів”, і заховували весь період його драматичного дозрівання. А Лесю Українку, „поетку українського рісорджі-мента”, приміщують в орбіті РСДРП і роблять її агенткою ленінського сектантського журнальчика „Іскра”. Суверенний дух України і Людини пробують заплхнути в найбільш задушливу і безперспективну духову клітку, яку колинебудь знала історія Москви.

Але гляньмо на кілька зразків фальшування Лесі Українки: Леся Українка, учениця Леніна і Горького, „викривач зрадницької діяльності українських націоналістів, які хотіли відірвати Україну від Росії.” (ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, т. I. Київ: Академія Наук Української РСР, 1954, ст. 9631 - 41, 658).

„Вона проти українських соціал-демократів, які хочуть діяти окремо від РСДРП. Вона відмовляє їм у праві існувати окремо від росіян, самостійно...” (Леонід Смілянський „Червона троянда. Драма на 5 дій”. ДНШПРО, Київ, 1945, ч. I. ст. 49).

Політична діяльність Лесі Українки була об’єктивно в системі РСДРП і навіть ленінського комітету РСДРП (І. Куликова, ЛЕСЯ УКРАЇНКА — ВИДАТНИЙ МИСЛИТЕЛЬ-РЕВОЛЮЦІОНЕР. Харків, 1963. Також див. московську ЛІТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ за 14 травня 1963).

Леся Українка свої кращі твори, як от „Дим” „Напис на руїні”, „В катакомбах”, „Лісова пісня”, написала під впливом учителів комунізму Маркса, Енгельса, Леніна. (Ніна Жук и Виталий Передерий, ВЕЛИКАЯ ПОЭТЕССА УКРАИНЫ. Москва, в-во Знание, 1963).

Леся Українка співфундатор соцреалізму, ісповідник „матеріалістичної естетики, близької до марксистської”. (ЛІТЕРАТУРНА УКРАЇНА, 6 серпня 1963, ст. 2).

Розпочате в часи сталінського погрому України фальшування Лесі Українки не зазнало ніякої „відлиги”, навпаки нарастає з якимсь шаленством і в наші дні. Леся Українка була не тільки великий поет, а й активний політичний діяч, і її фальшують по обох цих лініях. Нарешті, русифікують її спадщину, поширюючи деякі твори в російському перекладі, а не в українському оригіналі. Дописувачі з Волині, де народилась „Лісова Пісня”, скаржаться в київській пресі, що і на Волині (як це ми бачили і в Нью-Йорку) фільм „Лісова Пісня” іде в російському перекладі, а не в українському оригіналі.

Шкода, що наша еміграція не доцінює значення цієї холодної війни проти України, цього грабунку її духу. Бо хіба не вистачило б нас на те, щоб фінансувати створення і видання кількох монографій і часткових досліджень про Шевченка, Франка і Лесю Українку? Ось в Архіві-Музеї УВАН у США вже понад 15 літ зберігається монументальна „Хронологія життя і творчості Лесі Українки”, на 1175 сторінок машинопису. Цю працю виконала на підставі всіх можливих матеріалів рідна сестра Лесі — Ольга Петровна Косач-Кривенюк. Нащадки Михайла Драгоманова, що живуть у США, зберігають листування Лесі Українки з Михайлом Драгомановим, яке опубліковане тільки частково. Повне видання цього листування з відповідним науковим апаратом і розвідкою було б справжньою сенсацією до 50-х роковин смерті Лесі Українки. Недалеко від Нью-Йорку живе молодша сестра Лесі Українки Ізідора Петровна: вона могла б приготувати до друку цінні незамінні спогади про Лесю.

Але вернімось до нашої теми про політичний шлях Лесі Українки. Ми взяли цю тему не тільки тому, що вона мало розроблена й відома і що її особливо фальшує і приховує Москва. Автор цих рядків, здавна працюючи над історією українських політичних рухів і партій, має серед 800 сторінок машинопису і чималий розділ під заголовком: ГРУПА „УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЯ” І ПОЛІТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ. Праця над цим розділом давала почуття сенсації. Бражали ступінь політичної активності, сила політичного інстинкту і політичної прозорливості Лесі Українки. Вона на 20 років наперед бачила, що РСДРП має перебрати і зберегти тюрму народів і, заалармована цією тривожною візією, зробила партійно-політичну спробу перегородити шлях РСДРП. Та це ще не все. Звичайно, що в цій статті я можу лише коротко, схематично зачепити ці справи.

Політичний шлях Лесі Українки умовно ділиться на три або чотири періоди, при чому, шаблі її літературно-естетичного розвитку приблизно збігаються з шаблями політичними. Ці пе-

ріоди такі: 1) Самоосвітня праця в українознавчому гуртку (в системі гуртків „Громади”), де молодь засвоювала основи забороненої тоді української культури. 2) Участь у радикальному рухові „гуртків політиків”, що його я називаю рухом Вільної Спілки і що його одноіменну програму склав Драгоманов. У своїх спогадах про одного з організаторів цього руху Миколу Ковалевського Леся Українка наводить такі слова Ковалевського: „Коли ми зараз, не гаючись, і то запзято не візьмемось до роботи, то через 20 літ Україна буде трупом!” Вічну правду цих слів засвоїла Леся. Кожна нація живе тільки волею, трудом і творчістю своїх дітей. В політичному університеті Драгоманова, свого дядька, Леся засвоїла доконечність політичної діяльності й організації українців, значення політичної свободи одиниці, суспільної групи і нації; приналежність України до Європи і європейської культурної сфери.

Третій період у політичному розвитку Лесі Українки настав зразу після Драгоманова. Гурток Івана Стешенка, до якого вона належала, під впливом всеєвропейської моди на соціал-демократію, перетворився на соціал-демократичний. Сприяв цьому також Богдан Кістяківський, який саме тоді переживав свій марксистський період. Був це марксизм західного типу, марксизм український, що вів свій початок від Миколи Зібера. Леся Українка читала Маркса в оригіналі, перекладала децю з його і Енгельсових писань. Але вона не робила собі з Маркса ідола, ставилась до нього критично. 30 серпня 1897 року, того самого року, коли Леся Українка заснувала першу українську соціал-демократичну організацію „УСД”, вона пише з Криму сестрі Ользі, що „штудірує” (бо просто його читати не можна), „Капітал” Маркса, але щось „це нове Євангеліє їй не загоджує і не подобається”. (Згаданий вище машинопис „Хронологія життя і творчості Л. Українки”, ст. 493). З другого боку, Леся Українка писала про соціал-демократію: „Се занадто універсальний рух, щоб могла українська нація обійтись без нього” (лист до М. Павлика 7 липня 1899).

Подібно до єврейського соціалістичного Бунду, група Українська Соціал-Демократія (скорочено УСД) заснувалась 1897 р., тобто на рік раніше за РСДРП (1898). Бунд і УСД постарались випередити створення РСДРП — як „всеросійської” — всеімперської єдиної партії, яка стала б русифікувати революційні рухи поневолених в імперії націй. „Одно з найповажніших питань — як зробити Україну вже тепер політичною силою” — писала Леся Українка у своїй відповіді на критику Франком гуртка Лесі і Стешенка. Архітектами цієї стратегії окремої національної соціал-демократичної партії були Іван Стешенко і Леся Українка. Інша їх програмова засада — ссюз робітництва і селянства — була скерована на припинення хоробливого деструктивно-колоніального розшарування українського суспільства. УСД поставила завдання національного усвідомлення пролета-

ріяту і соціального усвідомлення селянства, щоб не сталося розчакнення України на дві ворожі частини — русифіковане місто і відстале українське село.

Ленін пізніше перехопив це гасло „робітничо-селянської спілки” і знищив його суть, використавши, як маску. УСД ставила своїм гаслом „вільну робітницьку та селянську Україну”. Але УСД поширювала межі співпраці й на інші групи українського суспільства. Вважаючи, що соціально-економічну боротьбу УСД повинна провадити „на власну руку, не входячи в жадні консолідації”, УСД проголошувала: „над національним освідомленням народніх мас УСД могла б робити спільно з усіма українськими людьми доброї волі без різниці партійних відмін.” У згоді з цією програмовою засадою УСД входила в Українську Загальну Організацію, що була на порозі століття своєрідним неофіційним парламентом України.

УСД діяла приблизно сім або дев’ять років (1897-1903) і за цей час видала серію політичних видань під загальною назвою „Бібліотека українських соціал-демократів”, а також прокламації і листівки. Такі знавці справи, як Андрій Жук і Петро Бензя вважають, що Лесі Українці належить авторство частини видань УСД, зокрема цікава брошура „Оцінка програми Української Партії Соціалістичної” (1901). Комуністична критика в 20-х роках критикувала Лесю Українку і цю її брошуру, за сепаратизм і за те, що вона накреслила український шлях до соціалізму. Але сьогодні навіть згадувати про УСД заборонено.

В часи заснування і праці УСД ішла боротьба за майбутнє обличчя соціалізму на Сході: чи принесе він з собою також національне визволення і весну народів, а чи стане новою формою імперіялізму і централізму? Між незалежністю УСД і тотальним імперським централізмом плеханівської й ленінської РСДРП стояли люди компромісу, як от Павло Тучапський, що був спершу членом УСД, а потім став головним організатором РСДРП і її першого з’їзду. Як відомо, більшовики, хоч і ведуть нумерацію з’їздів КПРС від першого з’їзду РСДРП, 1898 року, але історію своєї партії ведуть від 2-го з’їзду РСДРП 1903 року. Перший з’їзд РСДРП ім противний своїм демократизмом і децентралізмом, дарма що він висунув принцип одної всеімперської партії для всіх поневолених націй. Царська поліція виарештувала українських і єврейських організаторів РСДРП, а тим часом меншовик Плеханов і більшовик Ленін перебрали РСДРП у свої руки, і перетворили її в знаряддя збереження імперії.

УСД втратила на користь РСДРП тільки двох своїх членів — Павла Тучапського і Крахмалю. Але натомість УСД стала матір’ю УСДРП, а сама при тому зліквідувалась.

В 1906 році у Стокгольмі відбувся з’їзд РСДРП, який дістав назву об’єднавчого, бо в ньому мали помириться не тільки більшовицька і меншовицька фракції, а й соціалдемократичні організації поневолених в імперії націй. До цього з’їзду УСДРП

подала прохання щоб допустили на з'їзд її представника і обміркувати на з'їзді проєкт об'єднання УСДРП і РСДРП. З'їзд відкинув це прохання, при чому окремі делегати кинули глузливий зауваги про нежиттєздатність УСДРП, бо, мовляв, український пролетаріат вже обрусів. На цю подію Леся Українка відповіла драматичним діалогом „В дому роботи, в країні неволі". В старому Єгипті при будівлі якогось храму два раби — єгиптянин і єврей — розговорились, що кожний зробив би, якби мав силу і волю. Єгиптянин-раб каже, що зробив би „новітню піраміду" найвищу і найбільшу — не для царів, а для всіх героїв праці, „на всіх мерців". Єврей-раб обурився: „Розруйнував би усі ті храми ваші й піраміди!.. Всіх мертв'яків повикидав би геть! Загородив би Ніл і затопив би увесь цей край неволі!" Єгиптянин мовчки одводить руку і дає в лице євреєві, той з криком падає, а дозорець б'є обох кистьми. Єгиптянин-раб пробує помиритись з євреем-рабом, але той, одвернувшись, каже: „Нічого, так і треба, я мушу знати що я тут раб рабів, що він мені чужий сей край неволі, що тут мені товаришів нема. Більш ти від мене й слова не почувш!"

Десь між 1903-1907 роками Леся Українка кидає партійну працю. Аналіза її творів показує, що вона одвертається також від соціал-демократичного руху взагалі. Подібно до Франка вона в кінцевому періоді життя й діяльності іде в напрямі національно-демократичному. Як була вона одним із перших піонерів української революції і утворення окремої української соціал-демократичної партії, так стала вона піонером тверезої критики соціалізму й панреволюціонізму, що їх цілі покоління вважали за панацею і єдиний рятунки від усіх лих. Українські соціалісти (і есери і есдеки) не пішли шляхом УСД з її послідовно західним політичним стилем; вони частково піддалися впливам російського есерівського і марксистського соціалізму з його партійним сектярством і виключністю. А саме ці речі були завжди чужі Лесі Українці.

Між іншим, у зв'язку з зачисленням Лесі Українки до фундаторів соцреалізму, варто нагадати тут її статтю про Винниченка, в якій вона окреслює мистецьку програму ново-романтизму, одмежовує його від російського реалізму і від культу маси. „Але ось, — пише Леся, — поволі виробився новий погляд, захоплено сприйнятий ново-романтиками в мистецтві, а саме, що ні в природі, ні в житті нема нічого, що було б само собою (...) другорядним, що кожна особистість суверенна..." „Справжній ново-романтик зневажає не саму юрбу, тобто не осіб, що складають юрбу, а той рабський дух, який змушує людину добровільно зачисляти себе до юрби" та „добровільно приносити себе в жертву несвідомим інстинктам недослідженої збірної темної потвори маси".

Людина постійного думання, перевірки і самоперевірки, Леся Українка одною з перших виявила фатальні боляки револю-

ційних рухів на Сході. Зокрема вона стала проти поширеного ще з часів Чернишевського російського культу революції і революційного мучеництва, в'язниці, каторги, неволі — як нібито якоїсь вищої школи для революційних борців за свободу. Рабство — кпська школа свободи, каже Леся Українка у вірші „Хвилина розпачу”.

О, горе тим, що вроджені в темниці,
Що глянули на світ в тюремнеє вікно!
Тюрма — се коло злої чарівниці,
Ніколи не розіб'ється воно.
О, горе тим усім, кому судилась слава
Героя у тюрмі, та слава соромна!
Там перемога низька і кривава:
Герой в тюрмі — собака потайна.

Це, так би мовити, генеза тоталітаризму.

З другого боку, Леся Українка побачила небезпеку анархічної психології, як вона виявилась у російському (починаючи з Бакуніна) і в українському анархізмах. Що значать ті лицарі свободи, що не плекають у собі самодисципліни і почуття відповідальності? Відповідь Лесі Українки бачимо в її драмі „Камінний господар”.

„Сть се не більше не менше, як українська версія світової теми Дон Жуана... — До чого дерзость хахлацкая доходить, — скаже Струве і вся чесна компанія наших „старших братів”, — пише Леся Українка про свою драму. „Я не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон Жуана, хіба тільки підкреслити анархічність його вдачі”.

Анархічність лицаря абсолютної свободи не зупиняється перед жадними жертвами: гинуть задля нього одна за одною еспанська дівчина Долорес, абатиса католицького монастиря, захована під чалмою магометанка, вихована у вірі Талмуду єврейка і так далі. Всі вони зрадили свої традиції і віру задля лицаря свободи Дон Жуана. А він тим часом зрадив власний ідеал свободи, одружившись з честолюбною і владолюбною донною Анною, узурпувавши владу її мужа командора Гонзаго, щоб „трони всесвітні добувати”. Страшна ж і кара чекає його. Саме в той час як він перед дзеркалом одягає на себе символ влади — командорський плащ вбитого ним Гонзаго, він бачить у дзеркалі не себе, а Гонзаго, мертвого Гонзаго: „Де я? Мене нема... Се він камінний!” З цим вигуком Дон Жуан падає мертвий.

Цікаво, що сам Гонзаго у Лесі Українки — позитивне втілення вірності ідеї, традиції, відповідальності і самодисципліни, щоб вручена йому влада була на користь підвладних, а не проти них. Такий самий позитивний мотив лицарських повинностей і відповідальності звучить і в іншому передсмертному

ФОРМИ ТРАГІЗМУ У ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Коли ви заглиблюєтесь у твори Лесі Українки, вас обвіває по-
дих трагізму. Трагізм пронизує не тільки її драматичні твори й по-
еми, але й лірику. Правда, тільки в драматичних творах письменни-
ця могла розгорнути трагічні конфлікти в часі й дати їм достат-
ню мотивацію. Натомість ліричні поезії давали обмежені можли-
вості щодо цього і дозволяли тільки схоплювати окремі трагічні,
емоційно напружені моменти.

Так у поезії „Дочка Ісфай” вся увага зосереджена на переживан-
нях молодой дівчини, приреченої на смерть. Із самої поезії читач не
дізнається, хто така та дівчина і чому вона має згинуть, і, хочаби
пізнати її передісторію, мусить сягнути до біблійної „Книги Суд-
дів” (розд. XI), де оповідається про те, що ізраїльський суддя-
ватажок Ісфай склав урочисту обітницю, на випадок перемоги над
ворогом, принести в жертву Богові того, хто перший вийде назу-
стріч з його дому. Отож, коли він повернувся переможцем, привіта-
ла його улюблена сина дочка. Дізнавшись з уст самого таки бать-
ка, яка доля її чекає, вона благас його, щоб дозволив їй востаннє

твори Лесі Українки „Граф фон Еінзідель” — своєрідна відпо-
відь на явище так званих „жающихся дворян”, які свою нездат-
ність дати життєвий лад суспільству латали переходом до псев-
дореволюційних ворохобників і узурпаторів.

Тут ми бачимо Лесю Українку на четвертому щаблі її по-
літичного розвитку. Це були для неї вже роки „рвучкої бороть-
би із смертю” (туберкульоз), і це були роки, коли вона, ставши
безпартійною, відкривши і тоталітарну і анархічну бацилю со-
ціалізму, розвіваючи омани всіляких панацей, вільно творила
свої найбільші мистецькі твори: „Камінний господар”, „Лісова
пісня”, „Ізоolda Білорука”. Про це останнє п'ятиріччя її жит-
тя і творчості говорив Михайло Грушевський п'ятдесят років
тому над свіжою могилою Лесі:

„якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не руше-
них людською ногою, де кожний крок, кожний твір означав но-
ву стадію, відкривав перед очима громадянства нашого все нові
перспективи мислі, все нові обрії образів”. „Глибоко національ-
на в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з жит-
тям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню
добу, ця творчість переводила їх на ґрунт вічних вселюдських
змагань, уясняла в їх світлі й зв'язувала з одвічними пережи-
ваннями людськості. Наше громадянство не встигало йти за
цим захоплюючим, бурним потоком натхнення, цією блиску-
чою панорамою образів, що розверталися перед ним; цей ви-
сокий рівень ідей, на який вела творчість покійної, був незви-
чайний для його широких кругів. Смерть перервала цю путь у
вселюдські простори”.

Юрій Дивич

перед смертю вийти з подругами на гори, покриті весняним рясом і цвітом мигдалів, і там оплакати своє дівування. Поетка приймає ті біблійні факти як відомі читачеві, і відтворює тільки душевний стан дівчини в неповторному моменті її життя, де проходить стик індивідуального з вічним. На трагічний конфлікт масмо заледве натяк в останній строфі, де з глибокої дівочої душі, сповненої ніжної любови до батька (звертаючись до батька, вона називає його батеньком), готові прорватися ридання і слова прокляття готові спасти і на голову батька, і на людей, і на Бога. У тому моменті з темних закутків душі чигає на дівчину демон, але вона глушить його голос у зародку, охоплена могутнім поривом до соняшної сторінки життя. Її почування в межовій ситуації життя набирають надзвичайної інтенсивності й сконденсованості, що й зумовлює її готовість до найвищої самопожертви. Отож у приреченості на смерть прекрасного молодого життя, що виявляє небуденну глибину почувань і вмє перемогти розпач, відчувається подух трагізму.

Драматична форма творів дає можливості показати складні трагічні конфлікти в їх розвитку. Не претендуючи на вичерпне обговорення всіх оформлень трагізму, з якими зустрічаємось в творах Лесі Українки, зупинимось на деяких характеристичних його відмінах. Спільне для трагічних ситуацій те, що в них стають проти себе неспівмірні сили і що в результаті змагання з фатальною неминучістю нівечитьсє якась висока цінність. Трагічний герой бере на себе беззастережно тягар боротьби за цінність, яка становить глибший зміст його життя. Він і не може не змагатисє за неї навіть тоді, коли бачить, що іраціональні темні ворожі сили тріумфують над ним. У тому змаганні він не конче мусить гинути фізичною смертю, як ствердив уже Расін, представник французької класичної трагедії. „У трагедії, — каже він у вступі до „Вероніки” — кров і смерть не є чимсь неминучим; досить, коли дія велична і дійові особи трагічні, коли палають пристрасті і в усьому відчуваєсє смуток”. Якщо йдетсє про драматичні твори Лесі Українки, то в них фізична загибель героя не висуваєсє на перший план. Конфлікти зосереджені в них великою мірою на внутрішньому світі і провадять передусім до внутрішніх зламів і катастроф. Для трагічного героя характеристична моральна постава, яку він зберігає в перипетіях змагання та в моменті, коли насуваєсє катастрофа. Здаєсє, тільки з деякими застереженнями можна говорити про „монологістність” і „незламність” героїв Лесі Українки. Безумовно, є якесь незламне ядро в їх духовій істоті, але в перипетіях боротьби, за кожним разом, у кожного з них ламаєсє щось велике і цінне, ніби даючи доказ, що і їм не чуже все чисто людське, дарма що вони являють собою людей вищого духового складу. Велика доза цього чистолюдського міститься і в тому, що трагічний герой сам, у процесі свого змагання, підрізує коріння дерева, на якому сидить, сам співдіє в прискоренні своєї катастрофи.

Цей момент виступає виразно в драмі „У пущі”. Її герой, молодий скульптор Річард Айрон, що вирізьбив свій хист і свої погляди на мистецтво під небом ренесансової Венеції, виїжджає за океан з молодечею вірою і великими надіями на вільну творчість. Але тут, у фермерській колонії в Масачусетс, він натрапляє на несподіваний опір з боку пуританської громади та її пастора, які засуджують мистецтво як річ богопротивну і допускають його тільки в вузьких

рамках утилітарності. З цього виникає гострий конфлікт, у наслідок якого Річард мусить іти на вигнання. Правда, він відходить не зламаний, з гордим почуттям власних творчих сил. Але в новому місці поселення, в Род-Айленді, де йому ніхто не ставить перешкод у творчості, добиває його повна байдужість, з якою громада ставиться до мистецтва, бо в тій атмосфері мистець і мистецтво стають зайвими. У Масачусетс він міг, серед змагань, створити геніальний твір, а в Род-Айленді його талант нидіє. Так то його змагання за вільну творчість і волю сумління приносить йому вільність, яка — іронією долі — стає могилою його хисту. Він не може скоритися духом, але не може скористати з заклику друга-венеціанця, щоб вертатися до Венеції, бо має почуття, що це для нього вже — пізно. Так він залишається в Род-Айленді в повній самотності і безнадійності. Та сама моральна сила, яка штовхнула його колись до нерівного змагання за вільну творчість, у наслідок цілої низки співдіючих чинників призвела його до самозаперечення як мистця, і тільки деякий проблиск надії жевріє в його душі на те, що його колишній учень Деві продовжуватиме його діло. Одною тільки не може Річард заперечити в собі: внутрішньо вільної людини, з почуттям відповідальності за моральні цінності, на сторожі яких він став на досвітку свого свідомого життя („непримиримий, покірний тільки правді і красі”). Доля заощадила йому болючого почуття провини перед своїм найглибшим „я”, перед неписаним етичним кодексом творчої людини.

Таке почуття провини затяжило, натомість, на „лицареві обов’язку”, адвокату Мартіянові (в драматичній поемі „Адвокат Мартіян”). Масмо на думці т. зв. трагічну провину, яку називають провинною незвиненою, бо масмо тут звичайно справу з провинною, яку годі логічно обґрунтувати, і для якої треба шукати властивих рацій у метафізичних зв’язках. Трагічне в житті Мартіяна складається таким чином, що він добровільно бере на себе обов’язок судового оборонця християнської громади в провінційному місті Римської імперії, але в ході його виконання стягас на себе провину перед родиною, дітьми, другом. Бо щоб успішно виконувати своє діло, він затає свою приналежність до Христової церкви і водночас накладає печать мовчання на весь свій дім. Атмосфера мовчання стає нестерпною, і Мартіяна покидають усі найближчі: спершу дружина, а потім і діти, які прагнуть великого чину або живого слова, а вдома примушені німувати. У хвилині прощання з сином, — дочка бо відійшла в гнів, навіть не попрощавшись з батьком, — Мартіян відчув тягар провини перед дітьми: „Я розбив вам душу”, — каже він, зрозумівши, що він „рокував їх на жертву”, бо дозволив, щоб вони „конали на повільному вігні”. Почуття провини мусило в ньому поглибитись, коли він завагався, чи має дати захист у своєму домі юнакові Ардентові, який розбив статую цезаря і, переслідуваний юрбою, шукав порятунку у Мартіяна як свого опікуна, — йому бо, як другові, покійний батько Ардента поручив свого сина. Інтереси громади, на яку Мартіян побоявся стягнути підозру, переважили, і він пожертвував їм вірністю для пам’яті покійного друга та прив’язанням Ардента, що відійшов з-під брами дому, кидаючи слова прокляття на Мартіяна. Услід за тим падає ще один удар на голову Мартіяна. Сторожа, в погоні за Ардентом, едирається до його дому і стає причиною наглої смерті його небоги, яка щойно приїхала

до нього з матір'ю в гостину. Мартіян — раптом посиїлий — збирає всі сили волі, щоб запанувати над собою, і залишається на цілу ніч працювати, щоб підготувитися до чергового виступу на суді. У його словах: „Я повинен“ — відчувається трагічна велич цієї людини. Але ми бачимо, що в його душі є щось нове — надтріснуте. Він і сам це розуміє, кажучи:

„Я мушу бути сам. Таким, як я, не можна мати кривної родини, не можна й другом називать нікого“.

Важке колесо долі персіхалось по ньому, і немає сили, яка могла б зробити дійсне недійсним. Постать Мартіяна стає трагічною тим, що він робив те, що, за своїм глибоким переконанням, повинен був робити, але через що він занастив свою душу, рятуючи громаду. Лицар обов'язку стає жертвою обов'язку.

Трагізм адвоката Мартіяна, як і Річарда Айрона, пом'якшується до деякої міри тим, що вони в своїх трагічних змаганнях не позбавлені надії: Річард — на молодого мистця Деві, Мартіян — на Христову громаду, носія нової істини, яка дає йому життя. Натомість незмірно поглиблюється трагізм у пророчиці Кассандри (в драматичній поемі „Кассандра“), яка змагається без надії. Маючи віщий дар, даний їй Аполлоном, вона віщує горе своїй батьківщині, яке нависло над нею. Але її віщування озброюють усіх проти неї. Ніхто не хоче вірити її лиховісним словам. Її правда занадто важка, щоб люди могли її схотіли її повірити. Тому від неї відвертаються найближчі її особи. Пророчиця не може рахувати на особисте щастя. Страшні видива затьмарюють її душу: видиво смерті Гектора — надії Трої — з рук Ахілла, видиво старого батька, що обіймає коліна Ахілла, вбивці його сина, видиво старенької матері-жалібниці, що на руїнах Трої „ридає, плаче, скиглить, вис“.

Трагізм Кассандри полягає в тому, що вона стає провісницею правди, здійснення якої не може бажати, але вважає за своє покликання служити правді й тільки правді. Вона внутрішньо не може годувати людей ілюзіями — протилежно до її брата Гелена, теж віщуна, який уважав за доцільне покористуватися ілюзіями, коли йшлося про те, щоб зміцнити зневірених і підтримати у них волю змагатися. Гелен, безперечно, має за собою певні рації. Він знайшов би собі оборонця в особі поета-філософа, який величає „священну ілюзію“ оцими словами: „Омано плідна, омано священна, мати великих надій і безконечних зусиль, прийди й одури людське серце, вливаючи в нього бадьорість!“ (Guyau, Vers d'un philosophe: Illusion sacrée). Гелен знайшов би, даліше, опору для свого становища в психології мас. Натомість Кассандра має на захист свого становища етичні вимоги, а саме категоричний імператив внутрішньої правдивості всього, що впливає з її душі. З неї промовляє етичний геній, який вимагає для себе жертви життям, але й великої віри. Однак, живучи в атмосфері недовіря, а то й ворожості, Кассандра сама проймається недовірям до себе і сумнівами в своїй місії. А коли врешті Троя стояла вже в огні, здобута греками, і сестра Андромаха, в гурті царських бранок, кинула в бік Кассандри слово прокляття, Кассандра не мала вже сили боронитися: „Так, прокляті на мене, — каже вона, — бо я тепер побачила найгірше... Прокляті очі, що такес бачать!.. Прокляті на мене, я мовчать не вмію!“

В „Епілозі“, закресленому поеткою в кінцевій редакції твору, була ще сцена, в якій внутрішній розлад Кассандри був доведений

до кульмінації. Ми бачимо там пророчицю в моменті, коли вона, як рабина царя - переможця Агамемнона, входить до його палацу в Міkenax. Хвиля розпачу затуmanoс їй розум: вона „здіймає з голови діядему і кидає під ноги цариці Клітемнестрі, а далі ламає патерицю пророчиці і кидає теж додолу зі словами: „Тепер нема нічого від Кассандри!" Те, що вона переживає, можна окреслити поняттям моральної смерті. З таким станом героїні не може навіть рівнятися фізична загибель трагічного героя, який зберіг переконання про правду своєї справи. Якщо навіть не схочемо брати до уваги закреслений посткою „Епілог", то все як не зможемо зменшити глибини трагізму пророчиці, віра якої в своє покликання спопеліла тоді, коли палала її батьківщина.

Драматична поема „Кассандра" чіткіше, ніж попередньо обговорені драматичні твори, відтінює роль „фатальної сили", втіленої в історичних потужних державах. Перед лицем такої фатальної сили, втіленої в імперському Римі, стоїть грецький мистець Антей у драматичній поемі „Оргія". Трагедія Антея, подібно як це було з Кассандрою, поглиблюється на тлі трагічної долі його батьківщини. Він знає дві пристрасті: грецьку пристрасну любов до мистецтва і не менш пристрасну любов до батьківщини, яка опинилася під п'ятою завойовника, що присвоює собі все цінне в Греції, залишаючи грекам — зневагу і презирство. Рим переманює до себе грецьких мистців, змушуючи їх втішати завойовників творами грецького генія. Тільки Антей замикається в своїй домівці і ціною вбожества та зречень платить дань за збереження національної честі й гідності, протиставляючи аргументам політичної розсудливості і життєвого практицизму, як засаду, „вищу красу — красу змагання, хоч і без надії".

Але цей нонконформізм вільного творця й громадянина стає джерелом його трагедії. Він заплутується в тенетах, які сплітає йому доля, люди і він сам. Починається з того, що його запрошує Меценат, представник Риму, до себе на оргію. Антей готов ризикувати відмовою римському вельможі, але справа ускладнюється тим, що його дружина Неріса, танцівниця, яку втомилу сіре і вбоге їхнє життя, наважилась виступити на оргії, заманена багатством, розкошами і славою. Прагнучи рятувати честь грекині і дружини, яку він кохає до нестями, Антей рішається сам піти на оргію, зобов'язуючи дружину залишитися вдома. Але Неріса не дотримує слова і з'являється на оргії, де танцює вакхічний танок, викликаючи захоплення у Мецената та його товариства. Під впливом її негідної поведінки Антей спалахує шаленою пристрастю й обуренням і вбиває Нерісу, а потім губить сам себе, звертаючись перед смертю до грецьких мистців зі словами: „Товариші, даю вам добрий приклад!"

Оці його останні слова — треба ствердити — бринять незрозуміло, непереконливо і неприродно. Незрозуміло: бо залишається без ясної відповіді питання, чи його самогубство випливало з духу непримиренності, чи, може, було наслідком внутрішнього акту самозасуди за власну провину (могли тут діяти й обидва мотиви разом). Непереконливо: бо на самому Антесві зтяжило почуття провини в наслідок його подвійного заламання. Насамперед надламалося у ньому щось уже тоді, коли він, поступаючись перед своєю дружиною, рішився піти на оргію, а рішившись на те, з сорому уникав зустрівчі з сестрою Евфрозіною, бо боявся, що мусітиме признатися

Вернадського. Він був за добровольців Полтавським губернатором. Його дружина, Єлисавета Петрівна, народжена Васькова, була тяжко хвора й Старицькі поспішали виїхати. Обидва воїни, подружжя Старицьких, були близькими приятелями М. П. Василенка, який під час навчання в Полтавській гімназії, ожив у Васькових.

В Харкові застав М. П. Василенко розгубленість. Одні тікали, чекаючи на повернення більшовиків, інші залишалися. Кількаденну зупинку в Харкові провів М. П. Василенко в родині академіка Дмитра Івановича Багалія. Спочатку Дмитро Іванович хотів приєднатися до Василенка й рушити до Ростова, але потім вирішив залишитися в Харкові. Головною причиною цього рішення було становище молодшої доньки Ольги Дмитрівни, одруженої з доцентом Татариним: вона чекала на дитину. Вагання Дмитра Івановича залишилися на довгий час невідомими більшовикам і лише після його смерті знайдено докази про його „непевність" і це викликало серед його друзів незрозумілу, здавалося б, думку, яку висловлювали так: „помер своєчасно..." Поїхали разом з Миколою Прокоповичем середня донька Дмитра Івановича Багалія, Марія, дотепна, весела, жартівлива панночка, та чоловік Ольги Татарин, обидва їхали до Кримського університету; до них мала згодом приєднатися Ольга після народин. Але сталося інакше: свояки закохалися й Марія не перенесла відповідальності за те, що вона розбила щастя сестри — і покінула з собою. В кабінеті Дмитра Івановича між портретами двох доньок — Наталі та Ольги — висіло фото хреста на могилі Марії...

Року 1923 я одружилася з М. П. Василенком і з того часу почалося власне моє особисте знайомство з В. І. Вернадським. Я добре пам'ятаю приїзд В. І. Вернадського з-закордону, де він провів у науковому відраядженні кілька років. Це було в 1926 році. Роки, що Вернадський провів за кордоном, були апогеем його слави вченого в Європі. Він перед тим заснував в 1922 році в Петрограді Радієвий Інститут, що викликало інтерес дослідників. Він читав лекції в Карловому університеті в Празі, в Сорбоні в Парижі, був обраний професором Лондонської школи Слов'янських Студій. Він був членом Французької Академії Наук, Чеської Академії Наук і Мистецтва та ряду наукових товариств. Осідком його наукової діяльності була Прага, де жили його син, тепер відомий історик, та донька, одружена з бароном Толем. Праця його не була тільки індивідуальна: він мав значні осередки дослідників, що розробляли теорії Вернадського під його безпосереднім керівництвом. Його ідеї знаходили визнання в цілому світі, і деякі з них робили революцію в теоріях, що були загально-визнані вченим світом. Такою було перетворення мінералогії, з описової науки, в хемію та історію земної кори; такою була геохемія, заснована Вернадським, разом з вченими норвезьким Гольдшмідтом та американським Кларком; такою була наука про роллю живої матерії в земній корі — біогеохемія. Один із перших надав він належного значення розшукам радіоактивних матеріалів, і передбачав наступлення нового віку — атомової енергії. Оповідав Вернадський про успіх його книги „Нариси геохемії", надрукованої французькою мовою в 1924 році, перевиданої російською, німецькою, навіть японською мовами. З боєм додав він, що видати його книжку українською мовою в Празі не пощастило.

Приїзд В. І. Вернадського був для Києва, і зокрема для нас — мого чоловіка та мене, — подією великого значення: наче відкри-

ПРО ПОПУЛЯРНІСТЬ ПОЕЗІЇ

Смерть Роберта Фроста заактуалізувала питання: хто такий популярний поет, що таке популярна поезія? Фрост, як ніхто інший із сучасних поетів, втішався широкою популярністю в американського суспільства; звичайні читачі вважали його найбільшим поетом теперішнього часу, його вірші часто цитувались навіть у політичних промовах, ба що більше, саме Фрост був запрошений для офіційного виступу під час останньої інавгурації американського президента. Та при всій своїй популярності Фрост теж — як визнала майже вся критика — поет, якого місце між великими поетами. Фрост не лише майстер форми вірша, але у нього теж і поетичний світогляд: у кожному вірші цього поета є зацеплена глибока думка, що випливає із своєрідного погляду на світ, із поетової філософії. Ці два протиріччя: загальна популярність, що дається лише авторам загальнозрозумілих і загальносприйнятливих творів, а разом із тим витонченість форми і змісту поетичного слова Роберта Фроста створюють нагоду застановитись над популярністю поета у суспільстві.

Мистецтво, а разом із ним поезія — це вияв унікальної особовості. Та мусимо теж визнати, що нема літератури, яка не була б спільним твором автора і суспільства. Той, „хто мандрує самотній крізь незнані океани думки“, може бути визнаний поетом — як каже професор Альберт Герард — щойно тоді, коли повернеться із цієї мандрівки. Ми знаємо Шекспіра, Данте, Гете, Шевченка тому, що вони були признані поетами. Поезія — це може бути відбиток якоїсь ідеальної краси, але емпірично — це перш за все відбиток публічного смаку. Якщо говоримо, що поет є великий, то це означає, що цього поета визнали великим якісь люди: критика, мала група людей, чи теж велике суспільство або й суспільства. Література, при всій своїй індивідуальній окремішності творчого акту є суспільним продуктом. Мова, що є засобом поезії, є перш за все засобом комунікації між людьми; найбільший індивідуаліст мусить висловитись в той спосіб, щоб його могли сприймати інші.

Вже Іполіт Тен висунув теорію — середовища, мліє в мистецтві. Три магичні слова: раса, оточення і час — це поняття, що й сьогодні мають пристосування в характеристиці літературних явищ. Раса — це в літературі мова, яка при всій своїй ужитковості має вищу, загальнішу і тривалішу вартість: це енциклопедичний лексикон всієї культури, всього духового багатства суспільства, що вона його репрезентує. Щоб розуміти літературний твір, не вистачає лише навіть найкращий, найдокладніший словник. Не можливо зрозуміти автора, не увійшовши у його культуру. Літературний твір — це діалог, в якому мовчазним співрозмовником є читач. Читач — це той „вокс популі“, який рйшас про вартість твору, який визначає популярність автора. Ця публічна думка в літературних явищах ніколи не означала всього, чи теж більшості суспільства. В давніх часах ту активну меншину, яка вирішувала про справи культури і мистецтва, творила

наносить на наш образ світу нову перспективу бачення того, що в трагічній катастрофі цінної одиниці визріває якась абсолютна цінність.

Д. Козій

аристократія. Публічна опінія про літературні явища творилась на дворах, у салюнах, каварнях, чи просто в богемічних осередках, як теж згодом у замкнених кліюбах, чи в університетах. Про справи літератури рішала еліта.

В теперішній час прийшла зміна. Повалення суспільної гієрархії, принесло із собою знищення давньої скалі літературних оцінок. Сьогодні говориться часто про літературу з поглядом книжкової індустрії. Завдання критики обмежується часто до прогнозу „бест-селера“. В той спосіб книжкові продуценти-видавці мають змогу вирішувати про популярність творів, не маючи для цього ні потрібного знання про культурні потреби, чи літературні смаки суспільства. Твір, якого не вдалось авторові продати видавцеві, непопулярний твір не має змоги дістатись до читача, не має змоги стати популярним.

Література, як один із елементів цивілізації, зумовлена суспільним життям і вона своєю чергою впливає на життя. Недавно відбулась дискусія на тему „література і життя“ між професорами літературних факультетів англійських університетів. В англійських університетах до двадцятих років нашого сторіччя вчили англійської літератури як історії літературних явищ із наголосом на ліберальність літературного смаку. В останніх чотирьох десятиріччях більше говориться про „високу серйозність“ літератури, про застосування ідей до життя. Та в той час поза університетами виросла популярна культура, популярна література, яка передається у радіових, чи телевізійних програмах, чи теж у популярних виданнях. Її вплив на суспільство великий, як і в свою чергу вона є наслідком культурних потреб і смаку цього суспільства. Не диво, що деякі критики поставили вимогу для літератури: якщо твір має бути літературний, він мусить стояти на висоті університетського викладу. Скаля літературних оцінок захитана, літературні критерії змінилися.

Цей хаос в ділянці літератури помітний і в нашому еміграційному суспільстві. Що визначує популярність українського еміграційного письменника: добра книжка, видана відповідальним видавництвом з рецензіями фахових критиків, чи розважальні виступи під час бенкетів, річних зборів, чи на вакаційних оселях? Які твори теперішніх наших поетів в Україні більше відомі нашому еміграційному суспільству: поеми з філософічним світоглядом Бажана, чи сентиментальні співаночки Сосюри або Малишка?

Є означені критерії для класичних творів і в цій традиції найдоцільніше шукати критеріїв для літератури. Згаданий професор Геррард каже, що традиція вказує елемент вічної правди і краси в великих творах, вчить вірити у світ постійних вартостей. Смак — це мистецьке сумління, а людське сумління не любить наказу. Та все ж і смак і сумління людини — це не її виключна властивість: це плоди цілого саду, що його назва оточення, якого частиною є й освіта. Ще заки ми вміли добре читати, нас учили у школі, що Шевченко, чи Франко, чи Леся Українка — це великі поети і з цієї думкою, з цієї свідомістю ми щойно згодом брали у руки „Кобзаря“, чи котрийсь із творів Франка, чи „Лісову пісню“. Літературний смак виробляється на літературному досвіді.

Та все ж найбільш абсолютний індивідуалізм не може бути вільний від суспільного елементу. Кожний поет думав про себе, що він пише найкраще — так, як ніхто ще перед ним не писав. Та самовдоволення не є запорукою краси. Написаний вірш є лише кандидатом у літературу; місце в літературі йому визначується потім. Пи-

тання стоїть, хто визначує це місце в літературі? Микола Зеров стверджував, що критик говорить про вартість твору з погляду свого дня; літературознавець говорить про твір з погляду літературного процесу. Та про місце твору в літературі порішувє інтелігентна кляса суспільства. Яка велика ця інтелігентна кляса — залежить від періоду. Шевченко був майже єдиний у свій період у нашій літературі і він хотів говорити до мас. Сьогоднішні поети бажать собі кілька-десять читачів та й свої твори видають тиражем не більше сотні екземплярів. Признання від публіки, великої, чи малої ще не дає літературної позиції. Для цього потрібно часу. Література існує в часі і іспит часу — це найбільша проба літературного твору. У свій час Микола Вороний втішався великою популярністю. Сьогодні мало-хто зацікавлений віршами Вороного та й щораз менше їх в антологіях. Знову ж Свідзінський не знайшов великої уваги для своїх поезій навіть у критиків, а сьогодні твори Свідзінського здобувають щораз більше признання і читачів.

Поет — це індивідуаліст. Він бачить світ і життя своїми очима, оцінює світ і життя своїм розумом і своїм відчуттям. Але він бачить і оцінює світ в рамках світогляду і цивілізації, в якій живе. Поет — індивідуаліст, але він відгукається на проблеми довколишнього світу і довколишнього життя, він відчуває духа часу, він шукає вартостей у житті, він говорить про вищі і піднеслі завдання людини на цій землі, він шукає краси і правди. Читач, починаючи читати поезію, входить у світ поета, немов в іншу, чужу країну. Але це не зовсім чужа для читача країна. Читач скоро пізнає, що закони, мова, життя у цій країні — ті самі, що у його свідомості, немає були б лише перекладені на мову поезії. Американський поет МекЛіш каже, що поети — це не мистці, це радше пророки, які розкривають ту правду, що існує. Нехай матеріалом поезії є емоційність, особиста емоційність, а формою є той порядок, де слова уложені так, щоб їх звучання віддавало те символічне значення, що є єдине, незаступне, неперекладне іншими словами тої самої мови, — тоді поезія це та неповторна і незамінна мова, яка говорить про життєву правду. Чим ближче поетове уявлення світа до того ж уявлення, що його має читач, як теж чим більше читач підготовлений до поетичних символів, що в них зображений образ поетового світу, тим краще порозуміння між поетом і читачем, тим більша нагода говорити про популярність поета. У нас Шевченко побудував свій поетичний світ на тій символіці, що нею багата народня творчість. Кожний, навіть із невеликою літературною освітою читач віднаходить у Шевченка той світ, що стає його власним світом, віднаходить ті проблеми, що стали його власними проблемами. Теж і Роберт Фрост зумів вложитись в оптимістичну, типово американську філософію, знаходив поетичну правду в тому світі, який став світом пересічного американця, читача і популяризатора Фростової поезії.

Та питання популярності поета — це не лише питання літератури, це теж питання соціології. Легше говорити про популярність такого вишуканого поета, як Данте, в часи середньовіччя, коли поезія була участю лише вибраних, ніж про популярність навіть найбільш простого народнього поета в наш час загальної масової освіти, коли подавляюча більшість людей уміє читати, та все ж таки не читає поезії. Проблема почитності поезії сьогодні може й важливіша, ніж проблема популярності поета. Живемо у часі, коли увага людини приділена технології, коли людство чваниться новою цивіліза-

цією, в осередку якої стоїть наука-знання. Для нашого сьогочасного суспільства вже не залишилося ніщо, що могло б його задивувати; це суспільство шукає лише пояснення для зрозумілих речей. Без подиву, без захоплення нема справжнього життя; людина стає подібною до комах, яка живе з дня на день. Питання поезії й науки вже нераз було темою обговорення. Сьогодні це вже не тема для дискусії, це загроза. Наука стала головним інтелектуальним зайняттям нашого часу, наука опанувала всі ділянки нашого життя, наука опанувала саму людину з усією її духовою структурою. Людина старається пізнати світ, пізнати все, що творить цей світ, вона бажає лише логічного пояснення для всіх речей, втративши довіря до почувань, втративши віру в ідею чудесного. Якже ж тут мріяти про блакитні далі, коли людина у ракетній кабіні запускається у міжпланетні простори? Якже ж тут співати про чар місячної ночі, коли людина зацікавлена в безпосередній обсервації місячної поверхні? Людина занадто довірлива до рахунку, до чисел, до фізичної правди, яка є мертвою правдою; вона забула про ту живу і завжди оновлену правду, що є її власністю, про ту творчу життєву правду, яка помагає людині жити з надією й у вірі у красу і щастя. Хоч які великі людські досягнення в технологічних досвідах, то вона зовсім не стала від того щасливішою. Навпаки. Щораз частіше людина признається, що весь цей науковий поступ спричинює їй більше терпіння, і робить її більш нещасною. Повалені давні божества, розбита та головна внутрішня прикмета, що дозволяла людині дивуватись і в подиві знаходити радість життя. Наука і технологія відвернули увагу людини від поезії. Хоч щораз більше освічених людей, поезія стала малопочитною, суспільство відноситься до поезії з неувагою. Наслідком цієї неуваги поезія стала спеціалізованою, малозрозумілою, чи теж лише зрозумілою для невеликого гуртка тасмничених в її символіку. Тож і маємо два дивогляди: публіка незацікавлена в поезії, і поезія незацікавлена в читачеві — спеціалізована до того ступня, що потребує коментарів навіть для підготовленого читача. В такій ситуації навіть важко говорити про популярність поезії.

Тож потрібне зближення поета з читачем. Таке зближення принесе користь обом: авторові і читачеві. Теперішня поезія, навіть ця спеціалізована, загально незрозуміла невідготовленому читачеві, є безперечно не лише відбитком далекої уявної ідеї краси, в яку задивлений поет, але є теж відбитком нашого життя, якого частиною є поет. Тож і читач знайде в цій поезії свій власний світ, зможе зрозуміти глибшу тасмницю свого власного життя, стане учасником тієї далекої мандрівки по незаних океанах думки, що є участю поета. Людина не може обмежити свого духового життя лише до розумового сприймання життєвих явищ. Людські почування шукають свого вияву і поезія — це той вищий район, де людські почування віднаходять своє вище існування.

Колись знання поезії вважалось ознакою освіченості. Сьогодні людина може пройти все своє життя, не зацікавлена в тасмничому світі поезії. В той спосіб людина відрікається себе самої, свого духового роду. Культура є історичною: теперішність існує лише у відношенні до минулого. Наука, в яку завверена сучасна людина, може розвиватись, може створювати нові гіпотези, відкривати нові правди, які підважують усю будівлю наукового світогляду. Наука далека від гуманізму, вона займається далекими просторами, геологічними епохами, соняшними роками. Зате культура лише змінюється, доповня-

ється — вона йде разом з людиною в її історичній мандрівці, вона є супутником людини. Твори великих поетів — це не лише їх особиста думка і досвідчення, це мрії довгих генерацій, які були перед поетом. Ці твори живуть своїм життям і після смерті поетів. Якщо б Шекспір сьогодні воскрес і переглянув усі ті тисячі томів, які коментують його творчість, він сам здивувався б, скільки ідей і думок, про які він і не думав. Нікчий поет не пише для себе і не хоче писати для себе, чи навіть лише для інших поетів. Кожний поет хоче мати аудиторію, до якої бажав би говорити, навіть тоді, коли цей поет свідомо нехтує аудиторією. Людина посідає чудесний дар мови, вона може говорити до другої людини-сучасника, вона може говорити до далекого потомка, як теж і може слухати далекого предка. У своїй історичній місії людина має слово, і найкраще її слово — це поезія. Тож і неможливо відректись її від поезії.

Сучасна людина здобула великі технічні удосконалення, які дали їй змогу використати краще умовини життя на землі, здобути більшу свободу. Але все це ще знання не говорить їй, як використати цю важко здобуту свободу, як знайти вартість життя. Поезія допомагає людині знаходити вартості життя, не вартості матеріальних засобів до життя, що їх розкриває наука і технологія, але справжні вартості що є суттю людського життя. Сучасна людина не переросла поезії у своїй науковості і технічному пристосовуванні. Ніяке сторіччя, ніяка цивілізація не обійшлась без поезії, тож і наша нашою цивілізація не може без неї обійтись. Поезія — це сила: вона творить людину, творить людську індивідуальність, дає їй повноту і людську гордість, наділяє її творчою силою і поривом творення.

Недавно головний американський суддя Вільям Доглес бідкався над осомовленням нашого суспільства. Він стверджував, що масовість знищила людину. Американська нація незалежних ініціативних підприємців замінилась на націю послідовних урядовців. Масові корпорації, разом із великими урядовими бюрократіями, велетенськими професійними союзами вирощують безініціативних, неконтроверсійних, нетворчих людей. Радіо і телевізія допомагають у цьому. І на думку Доглеса треба тепер організувати спеціальні фундації, щоб вони спонзорували народження незалежної свободної думки.

Такої фундації потрібно було б для сучасної поезії, та не фундації, як її розуміє суддя Доглес. Поезія потребує іншого спонзора, вона потребує читача, широкого читача. Поет мусить стати „популярним“, щоб могли промовляти до широкої аудиторії. Поезія — це та сила, що дає основу вільно думати; читач входить у світ поета, щоб там віднайти свій власний світ і творити свій власний світ. Це найбільша вартість поезії — її творча сила, яка народжується у творенні, і яка народжує творчість.

Проблема популярності поезії турбує тепер усі суспільства. Фрост був популярним поетом, але й його популярність теж обмежена. Він радше популярний завдяки своїй типово американській ментальності, ніж завдяки глибокому поетичному слову, що є в його поезії. Були намагання спопуляризувати совєтського поета Євтушенка, але його спопуляризація поезії мала виключно політичний характер і політичну ціль і з політичних причин обірвалася. Популярність поезії не йде в парі з крикливим ефектом; поезія радше сумирна і її сила внутрішня.

Сучасна непопулярність поезії турбує. Американський поет Рендал Джарел заявив, що поезія зникла давно навіть між інтелектуала-

АКАДЕМІК В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ

(СПОГАД)

Обставини склалися так, що я не могла зустрітися з Володимиром Івановичем Вернадським підчас його досить довгого побуту в Києві --- з середини 1918 до кінця 1919 року. Я тяжко переживала наглу смерть мого батька, смертельно пораненого в Житомирі в грудні 1917 року, та смерть матері, що упокоїлася два місяці після нього. Я була прикута хворобою до ліжка, але від моїх знайомих, близьких до академічних кіл, чула відгуки про академіка Вернадського, сповнені пошани. Вернадський відігравав в академічних колах видатну роль. Гетьман Павло Скоропадський 5 травня 1918 року затвердив плян, що його подав міністер освіти М. П. Василенко, про заснування Української Академії Наук. В червні 1918 року було утворено Комісію для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук, і головою її призначено В. І. Вернадського. Від моїх знайомих, що брали участь у праці цієї Комісії, доводилося чути мені про велику участь, яку брав у ній сам Голова її, про ґрунтовне вивчення статутів інших світового значення Академій Наук, про глибоке розуміння академіком В. І. Вернадським значення Української Академії Наук і для культури українського народу, і для піднесення завдяки їй престижу Української Держави. Праця Комісії продовжувалася з 9 липня до 17 вересня 1918 року. 14 листопада 1918 року Академію було вже відкрито: ці дати свідчать як інтенсивно велася праця Комісії та скільки захоплення виявили члени її, перш за все В. І. Вернадський. Збірник праць членів Комісії залишився цінною пам'яткою цієї праці¹⁾.

В цьому Збірникові праць Комісії зберігся текст промови В. І. Вернадського на першому засіданні Комісії 9 липня 1918 року. В ній він висловив своє розуміння значення Української Академії Наук: „З національного боку необхідно, щоб Українську Академію Наук визнала міжнародна спілка Академій. Цим досягається всесвітнє визнання української культури в одній з найважливіших паростей людської діяльності. Через це вона повинна задовольняти своїм складом, так і організацією ті умови, які ставляться статутами всесвітньої спілки Академій...” Але „треба рахуватися з тим, що праця Української Академії Наук, яка стоятиме на такому рівні, повинна опріч своєї всесвітньої ваги задовольняти важливі національні, державні

¹⁾ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Київ, 1919.

лами. Теж і повість, і роман з кожним роком втрачають на почитності. Наш час любить інтерв'ю, фотографічний репортаж, звідомлення фактів. Людина, при всій своїй начитаності, якої вимагає наш час наукової цивілізації, живе поверховно і тому не шукає за поезією. Новий зворот до поезії, до глибини людської думки, що шукає краси і правди, врятує людину, дасть їй ширший погляд на життя, віднайде її почесне місце на землі. Почитність поезії, широка читацька аудиторія буде свідчити, чи поезія популярна, чи популярний у суспільстві поет.

Остап Тарнавський

й місцеві життєві вимоги"²). В цих словах виявляються основні риси діяльності В. І. Вернадського та його ідеології: свідомий патріот, що високо ставив піднесення України, її держави, її культури, — і світової слави вчений, що розумів значення світової культури і прагнув приєднати до неї Україну.

14 листопада 1918 року відкрито Українську Академію Наук. В. І. Вернадський був обраний на Президента її. Так заснування Української Академії Наук та перші роки її існування тісно зв'язані з В. І. Вернадським, вченим всесвітнього масштабу, „полем діяльності якого був увесь світ, — лабораторії найближчих західних університетів і величезна природна лабораторія — кора усієї планети Землі”, характеризує значення В. І. Вернадського геолог Л. А. Дражевська.³)

Я багато чула в ті роки про В. І. Вернадського і, крім наукової діяльності, до якої ставилася з глибокою пошаною, його особа викликала в мені великий інтерес. Знала я про нього з оповідань моїх колег по науковій праці й зокрема мого давнього друга, проф. М. П. Василенка, куратора Київської Шкільної Округи за Тимчасового уряду та Міністра Народної Освіти за Гетьмана. Їх зв'язували не лише наукові інтереси, а також і особисті: В. І. Вернадський був одружений з Наталією Єгорівною Старицькою, а з Старицькими М. П. Василенко приятелював ще за своїх гімназійних часів. Проте познайомитися з В. І. Вернадським мені не пощастило й тоді, коли я, одужавши, поновива працю, як приват-доцент університету та професор кількох вищих шкіл Києва. В праці Української Академії Наук тоді я участі не брала.

Червоний терор 1919 року, жертвою якого стали українські вчені, а серед них видатний політичний, громадський та науковий діяч В. П. Науменко, примусив значне число вчених Києва покинути місто і шукати тимчасового притулку десь поза містом. М. П. Василенко оселився на дачі професора, бувшого ректора університету, І. В. Єгорова. Дача лежала на березі Дніпра, недалеко від гирла Прип'яті. В. І. Вернадський виїхав до Старосілля, на біологічну науково-дослідну станцію на березі Дніпра, біля гирла Десни. В жахливі дні терору В. І. Вернадський з захопленням досліджував старосільські багництва і там пощастило йому знайти ключ до проблеми живої матерії, якій присвятив він значну частину свого життя. У незайманих лісах Старосілля Вернадський черпав матеріял для створеного ним вчення про живу матерію, у відміну від неживої. Це вчення поклав він в основу біогеохемії — науки, що її створив Вернадський. М. П. Василенко і В. І. Вернадський обмінювалися думками в листах і в архіві М. П. Василенка збереглися два листи з Старосілля, які розкривали процес його досліджень.⁴)

²) Там-же, В. І. Вернадський. В справі заснування Української Академії Наук, промова.

³) Л. Дражевська. В. І. Вернадський — перший президент Укр. Академії Наук. „Свобода”, 1963, ч. 47, стор. 3.

⁴) М. П. Василенко, а після його смерті я, листувалися досить інтенсивно з В. І. Вернадським. Листи його дуже важливі для історії української культури; вони завжди довгі, присвячені переважно питанням української культури, Українській Академії Наук, науковим досягненням. Виїжджаючи на еміграцію, я доручила сестрі мого чоловіка передати архів до Бібліотеки Укр. Академії Наук і дістала

Цей епізод з життя В. І. Вернадського, ці мальовничо написані листи, дають характеристичну рису його, як вченого. В листах цих не було „обивательських“ скарг на сучасність, побоювань небезпеки, яка загрожувала, якщо буде відкрито тихий притулок, навпаки — вони написані спокійно, відбивають радість дослідника, якому пощастило зробити цінне відкриття. Ці листи нагадували мені часи завоювання Галії варварами і стик двох культур. З одного боку заливали Галію хвилі варварів: сильні, могутні, величезні на зріст, примітивні люди нищили пам'ятки витонченої культури, нищили людей; з другого боку представники інтелектуальної еліти Галії, виховані на творах класиків Греції та Риму, навіть тоді, коли юрба варварів, „від яких пахло часником“, оточувала вже віллу, з захопленням читали безсмертні твори Платона, чи Горація, не думаючи про те, що кожну хвилину може прийти варвар, вбити господаря, знищити манускрипти... Так і В. І. Вернадський знайшов у собі сили стати вище за жахи життя, за особисту небезпеку і забуваючи про тимчасові страхоття — шукати вічне. Дослідник перемагав слабого чоловіка.

Я познайомилась з В. І. Вернадським в трагічний момент історії України, 2 вересня 1919 року. Це українська армія звільнила Київ від большевиків, а Добармія змінила одних окупантів іншими. На другий день після окупації Києва почалося переслідування всіх виявів української культури: закрито українські школи, український університет, знято вивіску з Української Академії Наук та оголошено, що вона може існувати далі, як філія Всеросійської Академії. В залі Академії Наук скликано екстренне засідання представників Академії та Високих Шкіл Києва. Я була як представниця Археологічного Інституту. Засідання провадив В. І. Вернадський, який з великою експресією закликав до оборони української культури. Збори ухвалили: відрядити до Ростова на Дону (Золотої орди, як висловився один з присутніх) представників з домаганням залишити українські культурні установи. Від Академії дістав це доручення М. П. Василенко, від Українського університету — Ф. П. Сушицький (загинув від тифу в дорозі).⁵⁾

В кінці 1919 року В. І. Вернадський виїхав з Києва.

...Подорож з Києва до Ростова була страшна. Їхали наче волами. Зупинялися в полі, стояли годинами, а іноді цілими добами на станціях. В потязі почався висипний тиф. і проф. Сушицького довелося покинути: його примістили до шпиталю, де він і помер від тифу. Що далі від'їздили від Києва, тим небезпечнішою була загальна ситуація. Білі спішно відступали від Орла, де понесли тяжку поразку. Добровольча армія відступала на Ростов і міста займали знов большевики. В дорозі до М. П. Василенка зайшов його старий приятель, Г. Г. Старицький, брат дружини Володимира Івановича

повідомлення про виконання цього. З преси відомо, що в Бібліотеці існує спеціальний відділ-архів М. П. Василенка. В архіві Вернадського в Академії Наук СССР зберігаються листи М. П. Василенка до Вернадського. В журналі „Природа“, ч. 3, 1963, був надрукований уривок з одного листа.

⁵⁾ Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук. Мюнхен, 1955, стор. 1, ст. 19.

їй у своєму рішенні. Потім прийшли скоро один за одним несподівані і невраховані моменти: поява Неріси на сцені, її обурлива поведінка і голос демона в його власному нутрі: все те, як блискавиця, перерізало його душу, і він не міг уже бути в повному значенні собою. Це було його друге заламання. Врешті його останні слова бринять також неприродно, бо масстат смерті вимагав одного: заціпити уста. Тільки така могла бути гідна відповідь на зловіщі запити, перед розв'язкою яких життя поставило Антея, створивши йому до того всі умови безвихідності. Трагізм його полягає не в неминучості фізичної загибелі, а в чомусь тяжчому: у внутрішньому спустошенні, що його мусіло залишити по собі вбивство Неріси. Він поховав себе морально вже в моменті перед самогубством. Після вбивства Неріси він не міг уже жити і відійшов, але, відходячи з цього світу, мусів пошанувати масстат мовчання.

Аналіза чотирьох драматичних творів Лесі Українки показує, як диференціюється трагізм залежно від моральної поведінки героя, його віри в себе, його почуття своєї правоти і почуття провини, врешті — від роду цінності, за яку йде змагання. Ми бачили, як герої Лесини змагаються за вільну творчість, моральний обов'язок, правду, честь нації, збираючи, як жнива тих змагань, внутрішнє спустошення й осамітнення, фізичну або моральну загибель. Великі трагіки, — Аїсхіл, Софокл, Геббель — розкривають у своїх трагедіях ту якусь незрозумілу прірву, в якій пропадають найвищі цінності. Трагедія Софоклової Антігони не менш, як трагедія Лесиної Кассандри, викликає тривожні питання: чому так мусить бути і чому нівечиться щонайцінніше? Шопенгауер бачив у явищі трагізму потвердження свого песимістичного погляду на світ.

Розглянувши твори Лесі Українки, мусимо завдати собі питання: чи вони дають підставу до песимістичних висновків про життя? Безперечно одне: явище трагізму змушує поставитися з поважними застереженнями до євдаїмонізму з його популярною проповіддю щастя як іманентної мети життя. У світі, байдужому до найвищих духових цінностей, а то й ворожому їм, євдаїмонізм мусить здаватися чимось, щонайменше, проблематичним. Але й песимізм не дає повної відповіді на загадку життя, оскільки він, задивлений у темну сторінку життя, не бачить другої, важливішої сторінки, де рушійною силою є віра людини в духові цінності і воля здійснювати їх. Та віра і та воля підіймають трагічних героїв високо над'ареною змагань, де нівечаться цінності. Трагічні герої черпають з них свідомість вищості духово-моральних цінностей над силами знищення. Вони не мусять оформлювати свою віру в поняттях і категоріях, але вони живуть нею, і вона діє в них як життєва сила, що штовхає їх на діло, як моральний абсолютизм, що не знає умовного „остільки, оскільки”. Трагічна містерія стає, таким чином, ревеляцією метафізичних глибин буття. Тут тільки набирає властивого значення вислів Шіллера, що Доля підносить високо людину тоді, коли її розчавлює.

„Трагедійна свідомість” змагається постійно за щось, що „повинно бути”, вона активізує наші духово-моральні сили, і, не задовольняючись науковим фізичним образом світу, який розкриває перед нами індиферентну у всіх напрямках безконечність, — підбудовує переконання, що буття має свою височину і свою глибину. Трагічна свідомість

лося широко вікно у всесвіт, і свіжий подух світової культури наче озоном напоїв душну атмосферу Києва, ізольованого від усього світу.

В.І. Вернадський, за старою традицією, зупинився в нашому мешканні на Тарасівській вул. 20, де, внаслідок „ущільненя” ми удвох містилися в трьох маленьких кімнатах, серед книжкових шаф та полиць. В Києві жартували, що в квартирі нашої живуть книжки, а між ними, на вільних місцях, двоє Василенків. Тепер у цих маленьких кімнатках оселився один з найбільших вчених світу. Весь час перебування у нас дорогого гостя, з ранку й до вечера, не зачиналися двері від його друзів (часто й наших) учнів, послідовників його ідей. У мене склалося враження — може помилкове — що за цей побут Вернадський мало виходив з хати і навпаки — цілими днями приймав відвідувачів: одних — в кабінеті, де мешкав він, інших — спільних приятелів у нашій ідальні, за обідом, чи часом. Серед цих відвідувачів було багато академіків: Л. М. Яснопольський, К. Г. Воблій, С. О. Єфремов, Є. П. Вотчал з дружиною, О. В. Фомін, молодші віком наукові співробітники, як А. З. Носів, В. Л. Лічков, багато геологів, мінералогів, хеміків і т. д.

Нарешті пізно ввечері зачиналися двері за останнім гостем і ми залишалися утрьох, за чашкою пізнього чаю, або в кабінеті. Розмови набували інтимнішого характеру — про українські справи закордоном, особливо в Чехії, про становище та перспективи української еміграції на чужині; передавалися привіти від тих, хто боявся писати; говорили про ставлення чужинецького світу до української проблеми, про рух „Євразії”, що створили його син — Георгій Вернадський та зять Толь. Душа Володимира Івановича роздвоювалася: наукові дослідження (та й родинні зв'язки) тягли закордон, але особисті інтереси й наукова праця вимагали присутності в Ленінграді, де був Радієвий інститут. Я не можу, звичайно, пригадати наукових тем, згадуваних у цих дружніх розмовах, але пригадую те враження, яке робили вони на нас: надзвичайної, виняткової ерудиції, надзвичайної широти наукового діапазону. Тяжко було б знайти тему, чи дисципліну, в якій би Вернадський не мав своєї власної думки, своєї теорії; філософ, він підходив до всіх наукових дисциплін з висоти філософії, об'єднуючи їх в єдине ціле — історію людських змагань. Пізніше він організував при Російській Академії Наук комісію під такою назвою.

Людина з таким іменем у світовій науці, все ж мусіла коритися приписам совєтської влади, як тяжко це йому не було. Володимир І. Вернадський був у наукових відрядженнях у Празі кілька разів і я не знаю, до якого побуту його в Празі стосується такий факт. Коли ми приїхали до Праги в 1944 році, професор Д. І. Дорошенко розповів нам таке. Одного разу Вернадський мешкав в одному будинку з Дорошенками, і на сходах вони зустрілися. Дорошенко радісно привітав Вернадського, свого давнього приятеля. Але Вернадський офіційно привітав його й не зупинився. Дорошенко переживав цю зневагу, як тяжку образу. Минув деякий час. Дорошенко був на цвинтарі і там, уже в вечірніх сутінках, зустрів Вернадського. Старі приятелі обнялися, розцілувалися, і поплила бесіда про минуле, про сучасне, про друзів. Але, повертаючись додому, Вернадський значно відстав від Дорошенка, щоб не входити разом до будинку. Так відкрилася правда Д. І. Дорошенкові: він, професор Українського Віль-

З ОСТАПОМ ВИШНЕЮ*

Всі попередні тяжкі, трудні, безнадійні дні та переживання: арешт, слідство, камера-одиначка, стапна мандрівка по самому днищі підсовєтської дійсности, все це не було таким безвихідно болочим, як момент освідомлення самотності та пустки в серці, коли серед заполярної тайги, за останнім поворотом, заховалася згорблена постать друга. Тільки в ту хвилину я збагнув ким була для мене та людина. В одну мить, в уяві пролетіли всі наші зустрічі, всі спільні подорожі по далеких краях, всі товариські радості та турботи... Мати, брати — по той бік світу, дружина далеко-далеко... а ось останній друг, з яким думалось разом докоротати арештантського віку, заховався у сосновій тайзі, можливо, назавжди. Хто тепер подасть тепле, товариське слово розради, хто обереже від пропастей, що кругом розставлені, як сільця на дикого звіра? Чи добреде він, поміж тими капканами, до свого місця призначення? Як він, хворий, слабосилий подолас ту небезпечну, безмежну путь? Перед ним ще довгих дев'ять років поневірянь у несамоному концтаборі Московської імперії! Сливе найпопулярніший письменник, мистецьким словом якого зачитувались і захоплювались мільйони українських людей, пішов сам один

*) Див. чч. 7-8, 9-10, 11-12, 1962 р. і 1-2, 3-4, 1963 р.

ного Університету на прикладі бачив „волю“ громадянина Совєтського Союзу.

Вернадський розпитував нас про життя, від якого відійшов за три роки перебування за кордоном: його хвилювала доля Академії Наук, та еволюція, яку переживала вона, ті люди, що діяли в ній. Розпитував про процес „Центра дійствий“, жертвою якого був мій чоловік; Вернадський оповідав, яке велике враження зробив він за кордоном — це ж був перший інсценований політичний процес.

Після цього знаменного для мене першого побуту в нашій господі В. І. Вернадського, він гостював у нас двічі: в 1928 році — під час перевиборів в Академії Наук, про що буде мова далі, та в 1930, або 1931 році. Тоді він приїхав влітку, коли ми з чоловіком жили на дачі, в Боярці, недалеко від Кисва. Вернадський оселився сам в нашій квартирі, обслуговувала його буниша куховарка мого чоловіка, яка мешкала в тому ж будинкові. Він був дуже задоволений життям у нашій квартирі, яку він любив. Час від часу приїздив він до нас до Боярки, на цілий день. Ми ходили до чудового соснового лісу, що оточував нашу дачу. Вернадський захоплювався красою лісу, спостерігав, як вивірки стрибали з гілки на гілку, йому подобався наш песик, молоденький таксик, який з несамопитим гавканням біг під дерево, дивлячись, як вивірки легко перестрибували з дерева на дерево. Вернадському подобалася наша дача (власно одна кімната з великою верандою). Цей будинок був збудований проф. О. Ф. Кістяківським, син якого, Богдан, професор Київського університету та академік, був другом мого чоловіка та Вернадського. В кімнаті, де жили ми, колись народився старший син Богдана Олександровича — Горя, який є нині видатним вченим в Америці. Вернадському подобалася тиша Боярського притулку й він відпочивав душею після шуму столиць.

Н. Полонська-Василенко

(Докінчення в наступному числі)

по непротоптаних дорогах непроходимої Півночі, покинутий всіма на ласку долі. Завіщо? За які гріхи і провини? За те тільки, що любив і розважав своїм словом — свій народ?! А цей народ — теж у такому самому стані, і не може допомогти своєму сміхотворцеві, який облагороджував соняшною усмішкою черстві, скривлені серця земляків.

Остап Вишня пішов у далеку дорогу один-однісінький, лише мала північна конячка, що тягнула навантажені тяжкими скринями сани, була йому товаришем, конвоїром, охоронцем перед несподіваними небезпеками. На шляху, яким йому довелося мандрувати, було лише декілька зернянських селищ. У місцевих людей нічого було сподіватись будь-якої прихильності. Бандити, вуркагани-утікачі давно вже вилікували тих громадян від співчуття до каторжан. Цей „соціально-близький” радянській владі елемент, не був схильний заглядати у майбутнє; люди того клану жили тільки сьогоднішнім днем. Вони при першій нагоді тікали з таборів, йшли куди очі вели, як дикі звірі нападали на людей, на їхнє майно, щоби тільки рятувати себе від голодної смерті, а у відплату стероризоване населення допомагало сторожі та гончим собакам вилловлювати тих бунтарів проти всіх і вся. Зустріч з такими втікачами для беззахисного етапника-одиначки Остапа Вишні була дуже небезпечною. Харчовою приманкою для них була не тільки конина, вони не погорджували й людським м'ясом.

До клубу ім. Косолапкіна часто заходив молодий лагерник, українець із Донбасу, студент політехніки, засуджений на три роки, але за спробу втечі, дістав додаток — ще десять років. Двадцятилітній, добре збудований, красунь-хлопець звернув на себе увагу двох вуркаганів, що готувались самовільно вирватися на волю. Вони намовили наївного хлопчину пристати до їхнього плану, нарисували приманливу картину романтичної втечі з каторги, пообіцявши йому роздобути відповідні документи, при допомозі яких, він зможе розпочати нове життя в далеких краях непроходимої Сибірі. План був детально опрацьований. Романтики запаслись скромними харчами та кращим одягом і весною пустились у тайгу за щастям і волею. Мандрувати довелося по густих лісах, водянистих торфовиськах, багнах, перебрідати та перепливати північні ріки. Несиносимо тероризовані машкарою та комарами, вкрай знесилені, вони потрапили у мисливське сховище. Там, звичайно, запададливі господарі залишали деякі харчі і знаряддя на майбутні часи. Втомлені, голодні шукачі волі поїли всі харчові оцадності мисливців, обезсилені відлежувалися у криївці, щоби набрати сили до дальшої мандрівки. Глухої, безсонної ночі, دنبасець-студент підслухав розмову своїх товаришів мандрівки. Один переконував другого, що вже наспіла крайня пора для реалізації мети, задля якої вони намовили непрозорливого студента до втечі. „Хлопчина з кожною хвилиною тратить сили, губить вагу і за кілька днів залишиться одна шкура та кісті і не буде чим пожитися”. Другий переконував першого, щоби дати студентові змогу ще ту ніч поспати і тільки слідуючого дня приготувати з нього вуркаганський гулши. Молодий, майбутній інженер тільки в ту ніч збагнув, що товариші подорожі вели його з собою — як живу харчову комору... Він підждав хвилини, коли його проводирі поснули, нішком вислизнув із криївки, і в темну ніч подався навмання, подальше від голодних убивників, які були небезпечніші серед дикого, багнитого лісу, ніж дикі звірі. Нерозважний утікач два дні волікся по тайзі, поки натрапив на зернянське селище, де добровільно віддався

в руки влади. Його знову привели у Чіб'ю, заокруглили реченець каторги до десяти років, після чого молодий романтик не тільки сам занехав мрії про нелегальну волю, але й найпідчайдушніших авантюристів перестерігав перед нерозважними планами. Перспектива зустрічі Остапа Вишні з безоглядними, голодними втікачами лякала мене більше, за всі інші небезпеки, що чигали на кожному кроці на безбронного етапника-одиначку.

**
*

Настали тяжкі дні самотності, яка завжди лякала мене. Правда, шкільні часи проходили далеко від батьківської хати, але майже весь той час я перебував разом із старшими братами. Служба у Січових Стрільцях, а згодом праця у театрі, проходили між своїми людьми, які не різнилися від рідних, найближчих серцю істот. На далекій Півночі — Остап Вишня заміняв усіх, і я не відчував рядом із ним нестерпної самотності. Та нестало його, і прийшло те, чого я найбільше лякався: глуха самотність, внутрішня пустка. Єдиною розрадою було листування з дружиною, але воно, на жаль, було обмежене лагерними приписами та контролями, і тому не могло замінити постійного контакту з товаришем долі. Я кинувся за порятунком у праці з арештантами-акторами над репертуаром концтаборного театру. Там я шукав втечі від дійсності. Аматори-вуркагани відносились до мене з пошаною і не давали мене вобиду. Професіоналісти із російського театрального світу терпіли, інтригували та стукали у 3-ій Відділ про кожний мій крок не тільки за кулісами, але й на сцені. Проте і тоді оберігала мене кваліфікація і відсутність такого, який би зумів замінити мене на цьому відповідальному становищі — „мистецького керівника” концтаборного театру. Московські, ленінградські та і з інших міст і областей Росії — театральні робітники, що попали в Ухтопечорський табір, були мало підготованими до тих різноманітних завдань, які доводилось мені виконувати на сцені, і по організації всіх жанрів театральньо-естрадных імпрез.

В коловороті тієї праці і щоденних турбот, я не пропускав жодної нагоди, яка допомогла б мені дізнатись про долю Остапа Вишні. До літа 1935 року ніяких інформацій не пощастило здобути, аж при кінці серпня місяця я отримав від нього записку, в якій він запитував мене, чому я не відповідаю на його письма, які він посилав поштою. Цидулку передав мені в'язень, що закінчив свій термін, і через Чіб'ю мандрував кудись у Сибір на вільне поселення. Із запиту Павла Михайловича можна було догадатися, що його письма до мене попадали прямо у 3-ій Відділ, у мою картотеку. Як видно і він, і я, були на приміті, а наші дружні відносини були під особливим зацікавленням відповідних наглядачів. Остап Вишня у своїй писемці нічого не згадував про перебіг оригінальної подорожі до місця призначення; скільки вона тривала, та взагалі про пригоди і обставини, що йому довелося подолати. Його тільки турбувала моя мовчанка. Із записки було видно, що друг не передбачав того, що його письма могли попадати туди, куди він не адресував.

Від нелегального листування я довідався, що Павло Михайлович серед дуже тяжких умов, біля Кожви, на малому лагпункті, працює підручним не то книговода, не то статистика; хворий, голодний, позбавлений контакту з дружиною, а про зовнішній світ — то й нічого говорити. Лагпункт належить до категорії „штрафних”; це значить, що там режим лагерних ізоляторів, який не кожний здат-

ний перенести. Я сам був безрадний щобудь допомогти у тому трагічному становищі друга. Г. І. Добринін, як звичайно, раявною весною подався в геологічну експедицію, а без нього трудно було щось придумати для помочі строго законвойованого арештанта, яким був „небезпечний терорист” Остап Вишня.

НКВД все робило, щоби він, без їхнього „товчка”, якнайскоріше покінчив свої земні справи. Лагерна влада за спеціальними інструкціями із центру мала тільки посприяти „природному кінцеві” життєвих митарств хворого письменника. Однак нащадка степових чумаків не так то й легко поконати. В північних концетраках слабосильні, кволі часто перемагали всякі недуги, і проявляли більшу виносливість, ніж силачі-молодці; ті часто падали під тягарем каторжного режиму як підрізані дуби на лісорубі. Хирляки, слабосили від подуву вітру гнулися вчетверо, але при сприятливій погоді знову здіймалися на ноги і несли тяжку ношу до кінця свого шляху.

Павло Михайлович був на невеликому лагерному пункті, де всі знали один одного, всі при кожній нагоді допомагали один одному. Як кому пощастило вийти із того чистилища, тоді він їхав у „своєси” навантажений устними і письмовими порученнями до рідних та знайомих від тих, що мусіли докінця допивати свої гіркі чаші. Я, хоч і не був під конвоєм, хоч мав деяку свободу рухів, однак моє життя проходило у кліюбі, серед людей, які не мали контакту з установами, що були пов'язані з позалагерним світом, і тому не міг наві'язувати тіснішого контакту з найближчими друзями. Остап Вишня знав про моє життя-буття від людей, які попадали до його лагпункту із Чібі'ю, але я не мав зв'язку з ними, і тому не міг, при їхній помочі, інформувати приятеля про те, що його цікавило. Та моя безпорадність турбувала мене; я боявся, щоби Павло Михайлович не запідозрів у мене недбальства до товариських обов'язків, які зв'язують кожную дружбу.

Адміністративний розмах начальника Ухтпечлага — Якова Мойсєвича Мороза досяг своїх вершин в останніх часах панування Ягоди, з яким, як видно, він був — заодно. З 1935 по 1937-ий рік розбудова Чібі'ю здивувала й Москву: середня школа, технікум для дітей вільнонайманих, палац піонерів, літній театр на тисячу осіб, в якому не відбулося ні одної вистави із-за короткого та зимного літа, великий стадіон, в грецькому стилі старовинному, на якому, за час мойого перебування у Чібі'ю, тільки кілька разів позмагались спортові-футболісти, багато мешканевих будинків для службовців ГУЛАГА. Кліюб ім. Косолапкіна розрісся у професійний театр з оборотною сценою, високими колісниками і всякими допоміжно-господарськими прибудівлями. Яків Мороз, який дуже пишався театром, гадав, що коли я дістану звільнюючі документи і покину Чібі'ю, то це буде шкодою для дальшого існування театру, тому він спочатку зняв з мене „зачоти”, і тим самим на 9 місяців продовжив мій реченець, а коли і той час пройшов, тоді самовільно прикріпив мене до Ухтпечлага, як вільнонайманого з правом виїзду із території його володіння тільки раз на рік у відпустку. Виїзди такі були дуже ускладнені із-за вовчого пашпорта, по якому трудно було задержуватись на кількаденний побут у місцях відпочинку, бо міліція власників такого документу не прописувала... Коли я 1937-го року відважився на виїзд, то моя поїздка на Україну закінчилась

— арештом мосі дружини Олімпії Добровольської. Її протримали 4 місяці без всяких обвинувачень та допитів, і після того порадили негайно, добровільно переїхати з Харкова до Чібію і там разом зі мною завоювати далеку Північ.

Сталінова інсценізація „кіровщини" спричинила в житті концтаборників трагічні події. Ще до приходу Єжова, за останніх часів панування Ягоди, — в режими таборів зайшли великі зміни. Всякі „полегші" для каторжан, якими адміністрація виганяла останні поти на непосильних роботах, — в одну хвилину були скасовані. „Колонізованих" знову загнано у зону арештантів, родини їхні, в час лютих морозів, виселено із території таборів. Усі політичні в'язні потрапили в найсуворіші ізолятори. Єжов вдосконалив ту систему ще й тим, що організував спеціальні комісії, які день і ніч займалися переглядом всіх „справ", а ті „справи" кінчалися новими присудами до смерті. Появились на території Ухтпечлага спеціальні відділи охорони „Вохр", про завдання яких кружляли неймовірно жакливі поголоски. Сп'яна ті „лицарі" самі признавалися до своїх геройських подвигів: скільки останньої ночі один чи другий спровадив нещасних на той світ. Вночі, оті охоронці правосуддя, вривалися у бараки і, як колись на „воли", переганяли приречених у новозбудовані „спецкорпуси", звідкіля мало-хто повертався.

У театрі ім. Косолапкина був серед технічного персоналу молодий хлопець, родом із Миколаєва — Кіріченко. Був він майстром на всі руки: столяр, машиніст-сцени, помічник декоратора, і всякі інші роботи, які другим були не під-силу, Кіріченко без принуки радо виконував. Одна була в нього слабкість: випивав він кожну рідину, яка містила в собі хоч каплину алькоголю; перед ним не устоялась жодна політура, денатуратний спирт, які часто уживано в столярній майстерні театру. Кіріченко без стаху перед отруйними наслідками випивав цей дефіцитний продукт до останньої каплини. Адміністрація театру дивилася на слабкість Кіріченка „крізь пальці" — цинячи його невтомну працездатність. Кіріченко не приховував своєї любови і пошани до мене, як до свого земляка, і часто інформовав мене про те, що діялось у законвойованому таборі; кого вночі забрали, скільки серед забраних було українців. Від нього я довідався, що вже нестало Максима Лебедя, Антона Приходька, Музиченка, Петренка, Дацкова — колишнього директора „Березоля", і декого із тих, з якими я одним етапом прийшов у Чібію. Тоді мені здавалось, що коли б я був засуджений не на три, а на п'ять років, то й мені не оминати було б долі товаришів... Рятувало мене те, що я вже був вільнонайомний. Однак, трохи згодом, коли я став пильніше аналізувати події і ситуацію, я помітив, що біля мене і мосі праці — атмосфера згущувалась звичайними у совєтській дійсності явищами. Було помітно, що „стукачі" концентрували свою пильність біля мосі особи.

Адміністраційним начальником театру був „політкомісар", якого завданням було слідкувати не тільки за господарством театру, але й відповідати за ідеологію мистецької продукції. Комісари театру дуже часто мінялися. Рекрутувалися нові із кадрових робітників НКВД, яких із-за пристрасти до алькоголю змінляли з оперативної роботи, і карали тим, що посиляли на всякі другорядні, менш „почесні" функції. Ті заслужені алькоголіки, часто сп'яна, проговорювали те, що мусіли тримати за зубами. У хвилинах такої „отвертости" один із господарів театру натякнув мені, що останніми

часами моя картотека чимраз більше наповнюється рапортами про мої ідеологічні ухили при складанні репертуару і програм концертів і про їх невідповідні сценічне оформлення. І тут, як на зло, трапився ще й такий випадок:

У програму одного концерту я включив два дуети Карася і Одарки із музичної комедії „Запорожець за Дунаєм”. Серед таборових глядачів було чимало вільнонайманих громадян, які нераз вимагали подібного репертуару. Партію Карася виконував — я, Одарку — російська співачка із Ленінграду. Концерт, як звичайно, відбувався без особливих декорацій, без жодних реалістичних деталей, на сцені були тільки сірі котари. Для підкреслення кольорити ми вдягли український народний одяг. Ця точка програми вимагала трохи більше часу, тому я рішив, як окремим відділом, нею закінчити концерт. Кіріченко, як господар сцени, попросив перед кінцевою частиною концерту десятихвилинний антракт. Коли почався останній відділ концерту і оркестра закінчила овертюру, а завіса відкрила сцену, в залі залунали голосніші, як звичайно, оплески. Вражений цією несподіваною реакцією глядачів я глянув із-за куліс на сцену, і остовпів з подиву. На кону стояли дбайливо виконані декорації чорноморського пейзажу, з верхів'ями Стамбульських мечетів та султанських палат, які завжди, на Україні, прикрашували ту п'єсу. Заскочений таким самовільним проявом ініціативи Кіріченка, я ще з більшою, як звичайно, акторською вервою, вірніше програв, ніж проспівав дуетну партію Карася. Глядачі не скривали свого враження і щиро нам дякували своїми оплесками. Як тільки завіса закрила сцену, комісар спитав мене: звідкіля взялися декорації для картини із „Запорожця”? Кіріченко, який стояв осторонь і слідував за враженням від своєї витівки, вмішався у розмову і заявив, що це він із власної ініціативи ночами приготував декорації для „Запорожця”, використовуючи старі, непридатні остатки будівельних матеріалів і засохлих фарб. Сердешний любитель мистецтва додав:

— Я це зробив для свого рідного мистецтва, яке люблю понад усе!

Комісар і театральні „стукачі” не повірили, що та затія відбулася без моєї участі. Мені скоро стало відомо, що актриса Ленінградського театру Катерина Макарівна Капустіна, яка після відбуття свого трілітнього речення, вийшла заміж за „вохровця” і залишилась вільнонайманою акторкою, зварила цілий еляборат до 3-го відділу про мій „необ'єктивний підхід і надмірно сентиментально-проникливу інтерпретацію творів з українською тематикою”.

Кіріченко --- за розбазарювання декоративного матеріалу і за недисциплінованість --- комісар театру відправив на десять днів до ізолятора на „цегельні”. Цей карний лагпункт був пострахом для всього населення Ухтпечорського концтабору. Там, серед найтяжчих умов, голіруч і босими ногами, мов фараонові раби — громадяни „прогресивної країни” місили вічномерзлу глину, з якої випалювали цеглу для вогнищ в котеджах співробітників ГПУ. По 10-ох днях, ледве живий, вернувся до театру Кіріченко. Він нишком, без свідків, всунув мені в руку записку, і встиг тільки додати, що цей папірець просила передати мені тяжко хвора людина, яка вже два місяці страждає в ізоляторі на цегельні.

Життя у концтаборах було наповнене такими несподіванками, що треба було вже надзвичайних подій, які вивели б людину із рівноваги. Папірець, який з такою обережністю передав мені, Кіріченко

був від Остапа Вишні. Це ж він тяжко хворий, вже два місяці лежить у землянці, на цегельному заводі, в найсуворішому Чіб'ювському ізоляторі.

Телеграфічним стилем Павлю Михайлович повідомляв, що в до-розі із Кожви у Чіб'ю, він захворів на запалення легенів, яке перейшло у тяжке ускладнення. Під особливим конвоєм, пішки, його гнали до Чіб'ю на „перегляд” „справи”. При сорокаградусній гарячці він був непридатний для 3-го відділу, і тому його покинули на „призволяще” в карному ізоляторі.

Було це в часі перемини декорацій на НКВДівському престолі, — Єжова замінив Берія. Заведена машина Єжовим ще котилася силою свого розгону, і змітала зі своєї дороги все живе. В Чіб'ю докінчував свої функції „надзвичайного уповноваженого”, відомий із історії єжовської різни: Кашкетін. Ім'я це зганяло сон із очей всіх каторжників того часу. В Ухтпечорському концтаборі він появився вже на останньому етапі своєї кривавої кар'єри. Ніхто не є в стані, сьогодні, сказати: скільки по всій імперії голов полетіло під мечем цього Сталінового героя?! За час панування Єжова цей кат пролетів сливе по всіх концтаборах есесерії, проливаючи ріки крові.

Кашкетін не забув і про Остапа Вишню. Поки по наказу пішки гнали етапника з Кожви до Чіб'ю, в 3-му відділі приготувляли картотеки тих, що для остаточної розправи мали бути пов'язані в один вузол. За кілька тижнів до отримання записки через Кіріченка, я дістав по пошті письмо від Остапа Вишні датоване місяцем березнем 1935 року. Конверт і письмо у ньому, своїм виглядом, свідчили, що воно довгенько лежало в архіві відповідної установи. З грубими слідами канцелярійного клею на конверті і на поживковому папері були видні сліди рук енкаведівських діловодів. Тільки після отримання вістки від Павла Михайловича через Кіріченка я розгадав загадку: звідкіля, для чого і хто прислав поштою мені письмо його з 1935 року. В тому письмі Остап Вишня писав до мене про те, як він глибокою зимою пройшов шлях з Чіб'ю до Кожви, і в які він там попав обставини. Він дуже просив, щоби я вжив усіх заходів серед лікарів-в'язнів, які мали до діла із санітарним апаратом Ухтпечлага, щоби за їх допомогою улаштувати його на працю на санітарному пункті у Кожві, за його колишнім фахом, а саме — фельдшером, яким він до революції працював у Київських військових лікарнях. Отримавши те письмо при кінці 1938 року, я вже не міг стати у пригоді друзі.

Кашкетін, як вишино, збирав усіх приятелів Остапа Вишні в один букет, і приготувляв їм одну і ту ж долю. Як річевий доказ нелегальних контактів, мав послужити отриманий мною, з таким записанням, лист з 1935 року.

В 1938 році Остап Вишня не подолав тяжкого шляху, який він пройшов одинцем у 1935. Його не довели до рук Кашкетіна. Його покинули тяжко хворим догорати в чистилищі на Чіб'ювській цегельні. Два місяці він змагався там зі смертю, закинутий і забутий всіма... В тому часі, коли Кіріченко приніс мені від Остапа Вишні записку, в Чіб'ю зайшли нові несподівані події: рознеслася вістка, що арештовано начальника 3-го відділу Черноіванова, розстріляно Кашкетіна — за надужиття своєї влади. Подібна доля стрінула і Якова Мороза, всевладного господаря Ухтпечлагу. Сталін руками Берії став стинати голови своїм козлам, щоби світові засліпити очі чер-

З ІГАРСЬКОГО ЩОДЕННИКА

(УРИВКИ)

Ігарка — заполярне місто на Єнісеї. Почали її будувати в кінці 1920-х рр. як порт для експорту лісу закордон. Заселяли переважно розкуркуленими селянами, наїхали туди й сибіряки за „довгими рублями“, було чимало й таких, що відбули свою кару в в концтаборах та воліли оселитися за полярним колом, далі від центрів.

В 1937 році населення Ігарки складало до 20.000. Будинки геть усі дерев'яні, рублені, здебільшого одноповерхові. Влітку — болото по коліно, ходити можна лише по дощечках. Взимку — сніг по коліно. Навколо міста — непрохідна тайга, ґрунт вічномерзлий.

До залізниці — 1800 кілометрів. Під час короткого заполярного літа плывуть сірими водами Єнісею пароплави й баржі: везуть людей з „материка“ до Ігарки і назад. Від початку 30-их років на баржах провозили повз Ігарку тисячі в'язнів, ще далі на північ, у заполярні концтабори Дудінка-Норільськ.

Взимку Ігарка сполучається з зовнішнім світом, або санним шляхом — олені й коні — знову ж Єнісеєм: везуть пошту, деякі товари, пасажирів, охочих їхати місяць кінями. Існує також сполучення літаками, яким на перешкоді стоять бурі, пурга й полярна ніч.

Довгої заполярні ночі 1937-38 року в Ігарці у мене була кількамісячна невільна зупинка в гостинній родині українських селян. В їх теплий і темний куток я прийшла півживою після шестиденної мандрівки санками з Дудінки. Улаштувалася в Ігарці на працю в лябораторії мерзлотної станції, та за два тижні мене звільнили. Далі вся моя енергія була спрямована на те, щоб вирватися з заполяр'я літаком.

На спогад лишився зошит, чудом пронесений через усі мандрівки й бомби, з якого тут даю кілька листів.

17 грудня 1937 року

Ігарка. Лямпочка нафтова, каламутна. Часу нема куди діти, і оце придумала собі розвагу — дещо записати на спогад.

Вчора знайома історія: ще раз звільнили з роботи. Увечорі був зіпсований настрій і з горя лягла „горе переспати“. У мами була в Харкові знайома жидівка, казала: „Горе трудно переживати, поки його не переспши, а зранку прокинешся і вже легше...“ Виспалась я вже на 4-ту годину ранку і оце сiju цілий день коло лямпочки. Цілоденна темрява гнітить, лямпочку я просто починаю ненавидіти. Голова від читання дурна, та ще й доводиться читати, що дістанеш у міській бібліотеці. Пробувала вийти пройтись, але, мабуть, мороз більший, як 50°, бо я зразу ж змерзла.

Отже і в Ігарці праці нема. Зимувати не доводиться, треба намагатися на літаку добратися до Красноярська, а там — до Харкова.

говою „відлигою“. Ласка Всевишнього не минула й цього разу Остапа Вишню; як видно, йому було призначено випити ще одну чашу гіркого вина.

Посиф Гі р н я к

(далі буде)

Всі мої норільські друзі казали: „не мандруйте тут самі у заполяр'ї, ідьте до мамі...”

20 грудня 1937 року

Моя хазайка Маруся каже про себе: „Я хоч малограмотна, та не дурна”. І справді це клясичний взірць розумної селянки, у тридцять років, у розквіті краси й розуму. Гарна вона така, як бувають наші землячки гарні, породисті: великі чорні очі, чисте смагляве обличчя, досить правильний ніс, красиві уста. Вона на три роки старша від мене, а вже має сина Юзика 12 років і дочку Юльку 10 років. Маруся така ж щаслива, як і я. Вона з родини українізованих польських селян з Поділля. Роки десять тому була вигнана зі своєї хати, від якої у неї залишилися прегарні українські килими, чорні, з червоними трояндами, якими вона застеляє ліжка. На жаль, над ліжками вона повісила жахливі речі місцевого походження: над одним леви, намальовані бездарним красноярським художником на циновиці, а на другому — огидні довгошиї гуси, зроблені аплікацією місцевими майстрами. Чому таке звиродніння смаку?

Чоловік Марусі уже місяців два як „сидить”, а вона не поступає на роботу, бо чекає, що от-от корова отелиться, вже після того якось поступить. Маруся оце мені здала кімнату, щоб якось пережити. Боже! Що то в нас була за зустріч! Маруся потім мені казала, що думала, що я помру, бо в мене все обличчя було чорне, одморожене. Відчувши в мені товаришку по нещастю, Маруся прийняла мене, як свою і посунула мене ліжко до грубки, а заполярна грубка — то або розжарені до-біла чавунки, такі, як у в'язнів у наметах, або вже цегляні на всю стінку і напалюються так, що до них торкнутися не можна.

Коло грубки я пролежала днів три; за стіною весь час співали і то найбільше „Пароход їдьот по Волгє...”

„Чалдони” — пояснила мені Маруся. „Тільки дістануть гроші, так і проп'ють, а тоді до полочки чай з хлібом. То й співають”.

„Пароход їдьот по Волгє...” нестямно тягне фальцет.

„А то їх хлопець”, — каже Маруся. „Часто школу пропускає, бо просипляє після гулянки”.

У Марусі міцна куркульська хватка. Вона й сама без діла не сидить, і дітям знаходить роботу. За десять років, що вони, як спецпереселенці, прожили в Ігарці, побудували собі будинок пополам з „чалдонами”, придбали корову, збудували їй хлів, мали свиней, курей.

Юзик і Юлька весь час сваряться між собою, а Маруся наводить порядок: „Дам, щоб (нецензурне) зааніміла, щоб перестав вигравати, як чорт перед хмарою!”

Говорять у родині трьома мовами: українською, російською і польською.

З Марусею живе її дід: високий худий, йому років 80, але має ясный розум, тільки трохи глухий. Все мені розповідає, як його образили. Понад три роки він працював сторожем на радіостанції, чергував удень і вночі, взимку і влітку, застудив на роботі ноги і від того, як він каже, оглух. Приїхав оце тиждень два тому якийсь начальник, звернувся до діда з запитанням, а той змерз, вуха закутані, та й не розчув. Начальник розпорядився негайно звільнити діда та й звільняли його в листопаді, коли Єнісей став, і дідові не

було де поїхати роботи пошукати, а він ще себе почувас здатним до роботи.

Дід говорить доброю українською мовою і любить мені розповідати про Поділля, про свою хату під залізом, великий садок. Маруся була його улюблена онука. Спершу вигнали Марусю з чоловіком з хати та чоловіка заслали в Ігарку, а потім і діда вигнали. Як Маруся зібралася з малими дітьми до чоловіка, то поїхав і дід з нею, повіз на спогад з Поділля чудові українські килими та уміння хазяйнувати.

Дід така робоча душа, так звук працювати, що тепер він просто убитий своїм безробіттям: „Ох, хай би мені Бог смерти дав, як не можу робити”, — приговорював він, а Маруся:

— „Думаєте так легко умерти? Ще ногами подригаєте!”

21 грудня

Чи почув Бог дідові слова про смерть, чи зажурився старий через міру, але він, бідолаха, захворів, і Маруся одвезла його в лікарню. Сказала: „Ну, куди мені з ним, якби був „він” (тобто чоловік), то хай би вже жив, а тепер що ж...”

Оце вже тиждень я без роботи...

25 грудня

Вчора був польський Свят-Вечір. Маруся насмажила й наварила риби, купила суші на узвар та рижку на кутю. Увечорі Павлик (ще один зимівник на Ігарці, бувший в'язень у Норільську) приніс пляшечку вина, і ми всі гуртом повечеряли. Пили, звичайно, за наше побачення з чоловіками.

Увечорі вискочили з хати, а на небі — північне сяйво: зелена-во-іскристе заливає півнеба.

26 грудня

Маруся лас дітей: „Я вам як дам, то будете шопотком говорити, будете знати, що то мама йде, а не сука бреше”.

Дійсно, діти нестерпні. Дражнять одне одного, як малі.

Юзик дуже драгливий і впертий, а Юлька його підковирює пошепки. Врешті Юзик вибухас і розгорається скандал.

Марусі надокучас вереск, і вона трахкає Юзика, той починає вищати, як малий, але не ображається і не насуплюється.

27 грудня

Сьогодні побачила сонце — на хвилинку вилізло над обріс. Щось гуде — може літак, мій визволитель... Ні, наче це стовби гудуть. З вікна стежу за сонцем, як скоро воно занурюється нижче і нижче... Вчора було хмарно, і я не бачила, чи вже вилазило сонце, може, сьогодні вперше.

Голова болить від читання, а зараз тільки перша година дня, що робити до вечора?

6 січня 1938 року

Залишу один вислів Марусі, який мені сьогодні дуже сподобався: „Спритна, як індик до горобців”.

15 січня

Учора був менший мороз, ніж завжди, і я пішла в ліс. Це заспокійливо вплинуло на мене. Глибокий сніг, ялини під товстими пачками снігу. Тиша. Я блукала годин три, часом співала. Зрідка люди зустрічалися, везли на саночках дрова. Згадувала наші український ліс, свої минулорічні блукання берегами Хоролу.

Позавчора з Юлькою та Юзиком ми ходили до кіна дивитися

71

„Петра Першого“. Зроблена старанно, але Петро комічний, як виголошує свої промови на економічні теми.

20 січня

Хочеться написати ще про місцеву природу, все таки красиву і оригінальну. Вийдеш опівдні надвір, назустріч сонцю, що величезним червоним кружалом висить над обрієм і починаєш мимоволі захоплюватися північною красою. Колір неба завжди дуже ніжного тону, часто перлисто-рожевого, що поступово переходить у рожево-сірий, а далі у блакитно-сірий. Інколи, поруч із сонцем, по обидва боки стоять вогнисті стовпи, всередині яскравіші, а по краях потухаючі. Рідко буває прозоре повітря, здебільшого весь красвид закутаний у блакитно-сірий туман, що здається ще густішим від диму. Геть майже з усіх труб здійсмаються вертикальні стовпи диму, на сонці рожево-сірого кольору, а вгорі цей дим зливається у суцільну сіру хмару.

Скрипіння снігу завжди як невід'ємна частина пейзажу. Шкода, що мало я бачила тубільців: одного разу зустріла групу малих чорних постатей, що приїхали на оленях. Одягнені в оригінальні широкі хутряні шуби, часом красиво вишиті бісером. Чоловіків звуть — Маня, Катя і т. д. Кажуть, що вони чули ці російські імена, але не второпали — котрі жіночі, а котрі чоловічі.

Я маю на спогад низенькі „унти“ — хутряні чобітки, красиво вишиті бісером, та колекцію дерев'яних „богів“, яку мені подарував Василь Вікторович, разом з сдвабним блакитним альбомом-реліквією в'язня з Ленінграду. Він сказав, що це в нього найдорожча згадка про мирне культурне життя, і йому буде шкода, як вона пропаде, нехай я збережу цей альбомчик.

22 січня

Тепер 12.30 дня. У кімнаті півтьма, у замерзле вікно насили проходить трохи світла. Сьогодні свято, діти вдома і зняли такий галас, що читати важко. Юлька і Юзик сваряться, а Маруся своє:

„У мене не собача губа, слухай, що я кажу“. Або:

„Як цвяхну тебе по голові, то череп надвоє розколеться, нехай мене садять, то не буду з тобою мучитися!“

29 січня

Діти ходять учитися від 8 до 12.30, і цей час можна почитати. О 12.30 вже з вулиці чути крик, потім вони разом вриваються в кімнату, неодмінно з словами:

„Мамо, а Юзик...“ „Мамо, а Юлька...“

О 1-ій я намагаюсь, як не занадто холодно, іти гуляти: або до лісу, або до авіобазы, або до бібліотеки. Приходжу в годині 4 — 5, трохи теревенів з населенням нашого густо набитого будиночку.

В моїй колишній кімнаті (за яку я не мала чим платити і перейшла до кімнати, де сплять Маруся й діти) живе колишній оперативник з дружиною і немовлям. Звуть його Інокентієм, але жінці не подобається це ім'я і вона його зве по-сибірському — „Гена“, адже кожного другого сибіряка звуть Геннадієм. Гені років 30, і щось воно таке білесе й невиразне, тихе й мовчазне, що нема про що й писати. Свою працю оперативника, на якій був сім років, покинув, каже, що надокучило. Часом випиває, але це проходить у нього дуже тихо. Товариші підводять Гену під самі двері, а тоді Гена сам, через силу хитаючись іде у свою кімнату і зразу ж за-

сипляє. Коли Гена дома, то читас розклад потягів, або газету від першого до останнього рядка.

Любить бавитися з дитиною. Підкидаючи її, промовляє загробним, придушеним голосом:

„Давай, давай, давай“, а в нього воно виходить: „Ди-ивай, ди-ивай, ди-ивай“. Або досить ласкаво:

„У... сопля. У-у...“ і щось зовсім нецензурне.

А коли дитина заплаче:

„Ремня хочеш?“

Дружина Аня така ж бліда й мовчазна як чоловік, тільки що малого росту, а Гена — високого. Як Гени нема дома, то любить вийти до нас з Марусею і поговорити: от така-то за 4 місяці зміни-ла чотири чоловіки, а та, тільки чоловіка заарештували, вийшла за-між, і так далі, і тому подібне.

31 січня

Біда! Гроші кінчаються... Є відкладених на літак 700 рублів, та ще якась сотня. Може легковажний був вчинок купити собі курточку з хутра, але вже купила! Так надокучило ходити обдертою, в старій шубі, ще й пояс десь на Єнісеї загубився. А як доберусь до Харкова живою, то треба буде зразу роботу шукати, обідранці завжди запропонують на 100 рублів менше зарплати.

Якась пастка: ні туди, ні сюди... Але чомусь панічного настрою нема: сиджу читаю Одисею. Люди 3 - 4 тисячі років тому були приблизно такі ж як і тепер. От тепер і я маю свою Одисею. Чим вона кінчиться, як гроші кінчаються?

1 лютого

Чи не ідилічна картина? Я сиджу коло лампочки і читаю вголос „Євгенія Онєгіна“. Маруся, натоптавшись за цілий день, прилягла на ліжко й уважно дивиться мені в уста, щоб не пропустити й слова. Юлька мрійливо підперла голову рукою і уважно слухає. Аня стоїть у дверях з дитиною в руках і колише її, щоб писком не заважала слухати.

Я бачу з облич аудиторії, що не все зрозуміло і читаю окремі місця, вставляючи між ними свої пояснення.

Кінець. Маруся зідхас і каже:

„Такі вони всі. Як ніхто не ухаживас, так і не ухаживас, а як почнуть, то всі“.

А Аня: „Как оні все на одсжду смотрят. Вот как Татьяна в Москву пересхала і приделася, так і Онєгін стал ухаживать“.

Я питаю Юльку, чи їй сподобалось: „Ольга сподобалась, а Татьяна то така поміщица була, нічого не робила. Її би працювати примусили, то знала б“.

Розмова перейшла на поміщиків, і Маруся розповіла про поміщиків, що були в їх селі, мали гарний будинок і великий садочок.

Кажуть, якийсь літак прилетів з Красноярська. Може уже й виберусь?

4 лютого

Вчора увечорі мене опанував напад злості, і весь світ здався огидним. З лютою ненавистю я дивилась на Юльку і Юзика, що, як завжди, неймовірно, по-дурному гризлися, оварилися, скаржилися одне на одного матері.

Не менше я ненавиділа нафтову лампочку, і тісну квартиру, і

себе за те, що підпадаю злим настроєм і мало працюю. Сама собі дивувалась — звідки стільки злості?

А кругом самі нещастя. Маруся уже тижнів два чекає, що корова от-от отелиться. Скільки мрій, сподівань, скільки повторних розрахунків і згадок про день, коли корова „погуляла“. Зараз їдять майже самий хліб з чаєм і все сподіваються на молоко. Марусі часом сниться, що її Сонька отелилась і щоранку вона йде до хліва, сподіваючись побачити теля, а тоді вертається розчарована, нарікаючи на свою долю.

Вчора приходила якась жінка, „що понімас“, і сказала, що корова зовсім не тільна. Тепер такі хвилювання і нервування! Маруся уже наплакалась. Треба йти до ветеринара, а корова ж така хорова.

А поруч Аня з своїм Генадієм. Боже, як у ньому вкорінилися звички охоранника: „Ну, давай, давай, спать“. До дитини: „Давай, не кричи“. „Ну, давай, давай, давай...“ А з-за стіни від сусідів — „Пароход їдьот по Волге“ і п'яні вигуки.

Я ж пробувала ходити до прокурора, оскаржити своє незаконне звільнення з роботи, подала заяву. Не думаю, щоб щось вийшло, за два дні буде відповідь.

6 лютого

Дні йдуть у безперервних хвилюваннях. Побувавши у прокурора, я вирішила спробувати влаштуватися на роботу. Була у профсоюзу, у пушній конторі, у якихось будівельних конторах... Ідіотське почуття — шукати роботу. Ходила до начальника політвідділу, щоб оскаржити мого звільнення з мерзлотної станції. Перший раз не витримала і сльози випустила, мабуть, від досади. Звичайно й він сказав, що нічого не може зробити, порадив звернутися до Міськради. Досить уже! Після своїх розшуків праці пішла просто на авіобазу і там дізналась, що люди, які були після мене в черзі, уже полетіли. Тоді я вирішила, що вилетіти не така безнадійна річ і почала насідати на завідувача бази. Він пообіцяв скоро відправити. Я поставила розвинути максимум енергії. Досі я ходила на авіабазу майже щодня, а тепер буду ходити щодня! От не пішла вчора, а саме був літак, якби я була, то вилетіла б.

7 лютого

Вчора разом з Павликом ми десь об 11 ранку вирушили на авіабазу. Було тепло, але трохи пуржило. Про норильську пургу тут поняття не мають, а так, трохи сніжок падав. Шлях на авіабазу довгенький. Спершу — через все місто, а потім трохи зрубом, потім через протоку (рукав Єнісею) і далі через виселок коло авіапорту. На авіабазі нікого не застали: дружина зава сказала, що через нелітну погоду не буде нічого. Повернулись. Я зайшла в бібліотеку і занялась розгляданням книжок Реклю — я так люблю їх! Раптом — гуде. Як завжди, в мене серце тьохнуло і я назад три кілометри бігом на авіабазу: тепер уже стоюкою через протоку, снігом, часом і по коліна. Прибігла — виявляється невеличкий літак, має летіти на північ, у Дудінку. Та проте зав порадив на всякий випадок прийти другого дня з речами. Ніч погано спала, раненько укладалась. Грошей заплатити за багаж нема, а з собою можна брати безплатно 5 кілограмів. Зробила примірku — що можна одягти на себе. Виявилось, що налязти: тепла в'язана кофта, жакет, піджак від чоловікового костюму, курточка з хутра, байковий халат, дощовий

плащ і зверху — моя малиця (довга оленьча шуба). Біда тільки, що руки трудно підвести, а ще важче йти.

О 9.30 за мною і Павликом мав приїхати візник, везти на авіа-базу. О 8-й ми складали останні речі. Раптом прибігла няня з лікар-ні:

„Маруся, іді отца забери, он іще в палаті ложит, а то винесут”. Виявляється, що вмер дідусь. Маруся із слізьми побігла до лікарні. Нам був час їхати — поїхали. Та, знову, нічого не вийшло. Назад, для економії йшли пішки, часом загрузаючи в сніг вище ко-ліна.

Дід уже лежав навскоси хати, „як полагається” на лаві, тобто, на дошках, покладених на дві табуретки. Спокійне худе обличчя. Акуратно підстрижені сиві вуса, кошлаті сиві брови. Горіла свічка. Коло діда сиділа дочка — Марусина мати. Я дивилась на неї і ду-мала: Яка може бути жінка вродлива в п'ятдесят років: чорні бро-ви, ясні сірі очі, спокій в обличчі.

Я була перевтомлена. Сиділа в кімнаті у Ані й сидячи задрі-мала. Прокинулась від шуму. У сусідній кімнаті хтось голосно го-ворив патетичним тоном:

„Я прийшов з тобою попрощатися! Це я — Петрович, прийшов же раз подякувати тобі за спасіння! Труп! Ти пригадусь, минулого року ти мене спас, коли я в хмільному виді на морозі валявся. Дя-кую... Горецька! (Це до Марусі) Крошка! Я тебе прошу, поховай його, як годиться! Труп! Ти спас мене...”

І так далі, така ж безтолкова патетика. Мене це зацікавило, і я виглянула, хто говорить: гладкий, червоний, пикатий чоловік з масним обличчям. А він продовжував:

„Горецька! Крошка! Перед лицем трупа я должен заявити тобі, я ні в чому не повинен ні перед тобою, ні перед трупом, ні перед мужем твоїм. Його погубила (нецензурне), знай, крошка, а за то погубила, що він себе високо ставив, що він з нею не мирився... Крошка! Мене теж питали, але я нічого не підписав, от я говорю це перед трупом! Ти спас мене, труп”.

Це тривало понад годину. Він пішов, я вийшла в нашу кімнату. Бабуня попрощала мене посидіти коло покійника. Маруся з нею пи-ли чай. Маруся сказала мені:

„Совість їсть. Це він мого мужа погубив. Донос написав”.

Я прилягла на своє ліжко і заснула. Бабуся підняла мене, виба-чилася і сказала, що їй моторошно самій сидіти.

Сиділи удвох. Горіла свічка. Бабуня плела вінка з ялини і роз-повідала мені, як вони з дітьми їхали з України, як пливли Єні-сесм, покотом на палубі.

Нарешті о 4-й годині ранку очі в мене почали закриватись, го-лова хилилася. Бабуня дала мені подушку і просила дрімати тут же, щоб їй не страшно було.

Сьогодні зранку ховали. Марусі було досадно, що мало людей провожає діда — то була лише купка старих подолян: три чоловіки і десяток жінок. Санки застелили килимом, труну теж накрили ки-лимом, зверху поклали хрест і вінок. Повільно їхали санки, а ми йшли глибоким снігом. Виїхали на протоку (рукав Єнісею), кінц зупинився. Старші жінки почали співати польської молитви. Зво-рушливо і ніжно звучала мелодія та губилась у широких білих просторах.

Проспівали й повернулись назад. Труну повезли по той бік протоки, на кладовище, що лежить далеко, на острові.

Маруся сказала:

„А як він хотів дома умерти...“

Увечорі були поминки. Усім підряд давали келішок вина, і всі по черзі пили, приказуючи: „Хай буде дідові царство небесне“.

Були сусіди-чалдони і земляки з Поділля.

10 лютого

Учора й сьогодні Маруся згадує діда:

„От якби це він, то й дрова поколоті й з-під корови вичищено“.

„Та це ж нема кому і валянок підшити... Ах, якби ж це дедушка...“ „Щоб йому ще рік прожити“.

Сьогодні він їй снився і нічого не просив. Значить похороном задоволений. Маруся сказала: „Я дедушці не пожаліла зайвих грошей на поминки, подумала: „Що мені вже ті копійки, а то почне снитися та плакати, на що мені то треба...“

11 лютого

Сиджу на авіобазі й чекаю літака, що повинен прилетіти десь о 4-й, а тепер — 2.30. Як сьогодні прилетить, то завтра — прощай, Ігарко!

Сьогодні перший ясний день. Сонце бувало й раніш, але майже завжди плавало в блакитно-сірому тумані, я же дивувалась, що ніколи нема тіні на землі: і сніг освітлений, і сонце є, а тіні нема.

Сьогодні ж блискуче сонце, ясне світло-блакитне небо, сніг блищить на сонці, а на ньому глибокі, темно-голубі тіні.

Вийшла на протоку — далина губиться в блакитному тумані, зливаються з небом сніг і тайга.

Тепер о 8.30 ранку вже сіро, а о 10-й сонце сходить і вже не стоїть на місці, як у січні, а описує коло.

Чекаю, чекаю. А напроти сидить старушечка — рахівник авіабази: окуляри на носі, дві тоненькі косички на голові чорною зім'ятою стрічкою зв'язані, і старається, старається, клацас на рахівницях. Скільки таких старушечок і ніколи вони порошу не видумували, а от занесла її доля в заполяр'я і мерзне стара, і старається, старається... якою заклопотаною виглядає.

13 лютого. Єнісейськ.

Нарешті — сама собі не вірю — Ігарка позаду.

Позавчора не залишала авіабази, чекала літака. О 5-й вечора, як сонце уже сідало, з'явився великий птах. Красивий, стрункий, сірувато-блакитний, він довго кружляв над снігом, все нижче і нижче, нарешті сів. Зразу відкрився люк і вискочив літун, зняв фетрову машкару, весело замахав рукою. Підійшов до начальника і сказав:

„Ти ж відзнач. Я ще при сонці прилетів. Дивись, де сонце. Завтра призначай пасажирам на 8-му, вилетимо о 9-й“.

„Хто там тебе одпустить півдев'ятої. Сонце тільки о 10-й сходить.“

„Та де в десять, — у дев'ять“. Моментально витяг з кишені табличку: „Так, Ігарка — 9.52. Добре, о 9-й вилітаємо“.

Я прокинулась о 4-й ранку. Грошей на візника уже не було, і я завчасно прийшла на авіабазу, принісши свою одягу з собою, а там уже обкуталась у те, що з великим трудом налізло. В кишені поклала важкі срібні ложки. Стояти могла, широко розставивши

В УКРАЇНІ

Українська РСР має нового прем'єра, КПУ — нового секретаря. Зовсім несподівано голова Ради міністрів УРСР, Володимир Шербицький, був усунений зі свого становища. 29. 6. 1963 радіо повідомило, що на його місце прийшов Іван Казанець. 2. 7. 1963 пленум ЦК КПУ „обрав” першим секретарем компартії України Петра Шелеста, який став наслідником Миколи Підгорного, покликаного до Москви до Секретаріату КПРС.

Хто ці нові люди?

І. Казанець (45) походить із селянської родини з Лоцмано-Кам'янки (тепер передмістя Дніпропетровська). Закінчив індустріальний технікум у Дніпропетровському та металургійний інститут у Новокузнецьку (Сибір). Член партії з 1944 р. Виконував різні організаційні завдання в системі партії, з 1953 р. перший секретар Донецького обкому партії, з 1960 р. другий секретар ЦК КПУ. Нагороджений двома орденами Леніна.

П. Шелест (55) теж походить з української селянської родини.

руки, рухатися майже не могла. В літак мене пропхали. Це був поштовий літак, що возив спішні вантажі. Зверху, на мішки напихали пасажирів у такій кількості, що, наприклад, останній поміщався тільки тоді, коли голову висував з люку назовні. Але коло дев'ятої якесь начальство взялось закривати люк, прикрикнувши, щоб той забрав голову. Першу мить я побачила, що мої ноги лежать комусь на плечах, голова — комусь на руках. Але, як завжди в дорозі, поступово утрусилося і розібралися, де чії ноги й руки.

Жахлива бляшана коробка, в якій було холодно, як надворі, тремтіла і шуміла, як зуболікарська машина. В слюдяному віконечку внизу пливла тайга. Вона була не зелена. Спершу малюнок був сірий, як фото, а як зійшло сонце, то набув рудуватого кольору, то і все.

Куди оком не кинь — тайга і тайга. Єнісей в'ється широким, білим шляхом. Багато рукавів, староріч, озерців.

Присемне почуття, коли літак став опускатися. Нижче, нижче, сніг став ближче, потім почав шарудіти під лижвами і далі літак полетів по снігові, як авто.

Зараз сиджу на авіабазі в Єнісейську. Тут мене вразила велика картина, яких два з половиною метри завдовжки і може з півтора завширшки. Написана майстерно, олією: двоє людей в кафтанях і „руський терем”. Очевидно була в будинку якогось золотопромисловця.

17 лютого. Поїзд Владивосток — Москва.

Після сибірської рівнини знову почалися ліси, а як розвидняться, може й Уральські гори покажуться, скоро Свердловськ.

Владивостокський поїзд переповнений. Ідучи до ресторана, побачила розріз усієї юрби пасажирів: сила дітей, особливо малих. У кожному вагоні 2-3 немовлята, коло материних грудей.

Пасажири беруть на станціях окріп і п'ють його або з чорним хлібом, або з „баранками”, тобто по-нашому з бубликами. Ще три дні і я буду в Харкові.

Любов Дражевська

З 1922 р. робітник у радгоспі, на залізниці, слюсар на заводі. 1935-го року закінчив вечірній металургійний інститут у Маріуполі. З 1932 р. інженер, начальник цеху, головний інженер заводу. З 1940 року секретар міському партії, парторг ЦК КПРС на заводах, директор заводу. В грудні 1955 р. обраний другим секретарем, в січні 1958 р. першим секретарем Київського обкому партії, в липні 1962 р. секретарем ЦК КПУ. Член ЦК КПРС. Відзначений орденом Леніна і медалю „За трудову доблесть“.

Обрання Підгорного секретарем ЦК КПРС казало догадуватись, що його з Кисва перенесуть до Москви. Але не було ніяких ознак того, що Щербицький попав у неласку Хрущова. Кілька днів після того, як на червневому пленумі ЦК КПРС обрали Підгорного секретарем КПРС, він вернувся з Москви до Кисва і привіз рішення щодо Щербицького і свого наступника. Першим секретарем ЦК КПУ став Шелест, що означало пониження двох високопоставлених діячів партії, Щербицького і Казанця. За встановленим у партії порядком першим секретарем КПУ повинен був стати Казанець; тимчасом його поминули в партійній ієрархії, давши йому виконавську посаду голови уряду УРСР. А Щербицького деградували на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ. Які причини такої деградації, — невідомо. Деградація тим більш разюча, що 1) вона сталася коротко перед сесією Верховної Ради УРСР, де можна було провести звільнення Щербицького „нормальним парламентарним порядком“, 2) вона прийшла кілька днів після того, як Щербицький брав участь в урочистому привітанні обидвох космонавтів на „Красній площі“ в Москві.

Знавці радянських справ припускають, що пониження двох керівних діячів КПУ пов'язане з проблемою генерації у партії. Був час, коли Хрущов ставив на молодих, і тоді вийшли на верхи у КПУ Щербицький і Казанець. Але швидко він став розчаровуватись молодими. Бо вони, як він недавно сказав (29. 6. 63), знають громадянську війну тільки з книг, і часто „ця доба викликає в них страх“.

Петро Шелест нагадує в дечому Хрущова, — не тільки своєю зовнішністю, а й життєвим шляхом та кар'єрою: обидва важкою працею з найнижчих соціальних низів піднімались по драбині партійної ієрархії. Як Хрущов, так і Шелест належить до тієї генерації партійних діячів, які „майже всього досягли власними руками“. З погляду наших національних інтересів прихід Шелеста на посаду виконавця волі Хрущова і московського центру на Україні — не приносить нічого доброго. Шелест, від 1955-го року секретар Київського обкому, відповідає за русифікацію столиці України. За останнім переписом населення (1959) на 663.851 українців у Києві 186.276 людей подали російську мову як свою рідну; це становить 28 відсотків — поминувши Крим, найвищий відсоток серед міського населення України.

НАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ В СВІТЛІ ОСТАННЬОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ

Саме отримав я книгу „Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года, Украинская ССР“, Москва 1963, видання Цент. Статист. Управління при Раді міністрів СРСР. Минулого року вийшов підсумковий том про СРСР; окремий том має бути присвячений кожній союзній республіці. Це видання заслуговує на особливу увагу всіх українських совєтознавців.

Сьогодні з цієї книги кілька даних, що ілюструють національні стосунки на Україні.

Підчас перепису 15-22 січня 1959 все населення Української РСР становило 41,861.046 осіб, у містах 19,147.419.

На Україні живе сьогодні 30 національностей:
з цього в містах

українці	32,158.493	11,781.750
росіяни	7,090.813	5,726.476
євреї	840.311	810.031
поляки	363.297	163.537
білоруси	290.890	213.030
молдавани	241.650	54.073
болгари	219.409	58.404
угорці	149.229	50.230
греки	104.359	54.210
румун	100.863	15.396
татари	61.527	55.781
вірмени	28.024	25.278
гагаузи	23.530	3.778
цигани	22.515	12.015
чехи	14.539	6.557
словаки	13.991	9.037
грузини	11.574	10.086
мордва	11.397	8.950

Нижче 10 тисяч мають: чуваші, литовці, узбеки, латиші, азербайджанці; нижче 5 тисяч — казахи, естонці, албанці, башкіри, осетинці, караїми, удмурти.

Крім цього є 3.823 осіб з „національностей Дагестану” (у Даг-ні є 10 народів).

Виявляється, що підчас виселення татар з Криму частина їх залишилася на Україні. Вони живуть суцільною масою в містах, головню в Донецькій і Луганській областях.

У переважаючій більшості міський елемент являють собою на Україні також вірмени, грузини і мордва; про міський характер російського і єврейського населення — буде мова нижче.

Гагаузи живуть в Одеській області на селах; це переселенці з Болгарії (прийшли в 19 стол.), нащадки торків або половців; мова їхня належить до тюркської групи.

Розміщення українців і росіян за областями показує наступна таблиця; цифри в тисячах; в дужках міське населення:

області	українці	росіяни
Дніпропетровська	2,102.9 (1,358.0)	465.9 (408.8)
Донецька	2,368.1 (1,902.5)	1,601.2 (1,517.8)
Запорізька	999.4 (512.6)	379.1 (266.4)
Луганська	1,416.3 (1,031.1)	950.0 (832.8)
Полтавська	1,524.6 (405.2)	83.2 (59.9)
Сумська	1,330.7 (398.0)	167.5 (74.7)
Харківська	1,734.1 (596.3)	655.4 (503.0)

Вінницька	1,966.4 (255.0)	93.5	(55.2)
Волинська	842.0 (191.5)	37.0	(31.7)
Житомирська	1,355.1 (276.5)	86.9	(58.7)
Закарпатська	686.4 (162.4)	29.6	(25.2)
Івано-Франківська	1,037.7 (203.7)	37.9	(31.9)
Київ (місто)	663.8	254.2	
Київська	1,602.0 (360.1)	82.3	(58.6)
Кіровоградська	1,079.8 (299.9)	102.2	(59.5)
Львівська	1,818.3 (575.3)	181.0	(168.9)
Рівенська	864.8 (116.9)	39.0	(30.4)
Тернопільська	1,030.1 (149.7)	26.9	(20.6)
Хмельницька	1,452.8 (219.0)	61.5	(41.2)
Черкаська	1,413.0 (279.2)	66.9	(48.0)
Чернігівська	1,468.1 (268.8)	61.1	(43.7)
Чернівецька	518.1 (100.2)	51.2	(39.1)
Миколаївська	822.8 (271.9)	139.2	(93.5)
Одеська	1,124.3 (421.1)	440.3	(341.7)
Херсонська	668.1 (240.3)	128.2	(75.5)
Кримська	267.6 (143.6)	858.2	(575.6)
Севастопіль	25.1	113.7	

Росіяни живуть головно в промислових районах України. Найбільше російського елементу мають області: Донецька, Луганська, Харківська, Одеська, Запорізька, Київська; разом із Кримською та Львівською — отже, в районах, що особливо важливі з погляду політичного та економічного — скупчується понад три четвертини російського елементу на Україні: 5,5 міл. або 77.6% (українців 12 міл.). А якщо взяти тільки міське населення цих районів, то з 5,5 міл. росіян у містах живе 4,6 міл. (українців 6,2 міл.). Із 840,3 тис. євреїв України в цих районах є 510,1 тис., з чого у містах 502,2 тис. Інших національностей (греки, білоруси, татари, молдовани, та інші) є 719,7 тис., у містах 335,2 тис.

В цілому стосунок національних груп у цих, політично й економічно найважливіших, районах — такий (цифри в тисячах, у дужках міське населення):

українці	12,019.0 (6,231.5)	євреї	510.1 (502.2)
росіяни	5,515.4 (4,632.7)	інші	719.7 (335.2)

Розміщення євреїв за областями показує наступна таблиця (цифри в тисячах, міське населення в дужках):

Київська	168.1 (167.2)	Миколаївська	20.2 (19.0)
Одеська	121.3 (118.9)	Хмельницька	19.0 (17.7)
Харківська	84.1 (83.7)	Луганська	13.9 (13.7)
Дніпропетровська	73.2 (72.4)	Черкаська	13.1 (12.2)
Вінницька	50.1 (41.6)	Чернігівська	12.5 (12.2)
Донецька	42.5 (42.2)	Полтавська	12.2 (12.0)
Чернівецька	42.1 (40.7)	Закарпатська	12.1 (9.2)
Житомирська	42.0 (30.8)	Херсонська	10.4 (9.5)
Львівська	30.0 (29.7)	Кіровоградська	9.5 (8.6)
Кримська	29.4 (26.7)	Сумська	6.2 (6.0)
Запорізька	20.8 (20.1)		

Ніякої цифри не подано для таких областей: Тернопільська, Івано-Франківська, Рівенська.

Із 840.311 євреїв у містах живе 810.031.

Розміщення польського населення (в тис.); міське населення в дужках:

Житомирська	102.9 (34.5)	Київська	15.5 (12.0)
Хмельницька	70.0 (22.7)	Івано-Франківська	10.4 (6.4)
Львівська	59.1 (30.4)	Дніпропетровська	6.1 (5.5)
Тернопільська	23.5 (5.7)	Чернівецька	6.0 (3.2)
Вінницька	20.7 (5.9)		

В більшості поляки це сільський елемент. Тільки у Львові і в Києві є більші скупчення польського населення.

Розміщення білоруського населення

Донецька	63.2 (59.7)	Харківська	11.8 (9.2)
Дніпропетровська	35.2 (27.0)	Рівенська	10.8 (2.5)
Луганська	25.7 (24.0)	Одеська	10.0 (7.3)
Кримська	23.5 (14.4)	Запорізька	9.6 (6.6)
Київ	13.1 (13.1)	Львівська	8.9 (8.0)
Миколаївська	12.5 (4.8)		

За виїмком Криму та областей Миколаївської і Рівенської білоруси становлять міський елемент.

РІДНА МОВА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

	Мову своєї національ- ности вважають сво- єю рідною		Мову не своєї національності вважають свою рідною мовою		
			укр.	рос.	інші
українці	32,158.493	30,072.351	—	2,075.527	10.615
росіяни	7,090.813	6,958.859	130.591	—	1.363
євреї	840.311	142.241	23.410	671.433	3.217
поляки	363.297	68.194	248.626	45.287	1.190
білоруси	290.890	106.983	26.581	157.164	162
молдаване	241.650	200.542	16.046	24.409	653
болгари	219.409	177.254	5.362	36.044	749
угорці	149.229	146.995	1.227	819	188
греки	104.359	8.259	2.908	92.846	346
румун	100.863	85.048	12.917	1.222	1.676
татари	61.527	38.413	1.272	21.740	97
вірмени	28.024	11.621	646	15.599	158
гагаузи	23.530	21.114	174	1.629	613
цигани	22.515	8.561	6.201	3.668	4.095
чехи	14.539	7.721	3.471	3.040	307
словаки	13.991	8.613	2.149	244	2.985
грузини	11.574	7.307	365	3.889	13
молдави	11.397	3.599	329	7.463	6

Ця таблиця показує процеси русифікації та українізації на Україні.

Із 32 мільйонів українців два мільйони вважають російську мову своєю рідною, що становить 3%. Тимчасом тільки 1.08% росіян подали українську мову як свою рідну. Українці на власній батьківщині русифікуються більшою мірою, як росіяни українізуються на українській території.

Серед неукраїнського і неросійського населення України, яке не вживає своєї національної мови, російська мова переважає українську багато разів. Але поляки, румуни, цигани, чехи, словаки, угорці, — якщо не вживають своєї національної мови — дають перевагу мові українській, за винятком київських поляків.

Найменший відсоток денационалізованих у мовному сенсі є серед угорців, румунів, гагаузів, найбільший серед поляків (у користь української мови), греків, євреїв, білорусів, вірмен (у користь російської).

Русифікація євреїв, білорусинів, греків, які становлять переважно міський елемент, посилює російський характер в українських містах.

ХАРАКТЕР КИСВА

Національний характер Кисва ілюструє наступна таблиця:

	мову своєї національ- ності вважають свою рідною		Мову не своєї національності вважають свою рідною мовою. українську російську	
українці	663.851	477.492	—	186.276
росіяни	254.269	252.737	1.518	—
євреї	153.466	19.910	870	132.630
білоруси	13.187	2.948	339	9.837
поляки	8.482	815	1.979	5.668

Росіяни становлять у Кисві одну четвертину населення. Але наслідком того, що 28% українців, 86.2% євреїв та більшість поляків і білорусинів подали російську мову як свою рідну, російська мова має більшість у столиці України: на 1,104.334 киян українську мову подали 482.238, російську 587.039 осіб.

Поминувши Крим, який має специфічні умови, українці в столиці України дають найвищий на Україні відсоток русифікованого елементу. Це ствердження, одночасно має умовний характер. Воно впливає з даних статистичного збірника. А він, поза Кисвом і Севастополем, для поодиноких міст не подає даних про національний склад.

У Кримській області українці становлять меншість. Населення області (без Севастополя) має 1,201.517 осіб, в цьому 267.659 українців, з них 125.908 подали російську мову, як рідну (47%); росіян 858.273, українську мову подали 423 особи; євреїв 26.374; білорусів 21.672, з них російську як рідну мову подали 14.292, тобто майже 66%. В Севастополі українців 25.170, росіян 113.747.

(далі на 44-ій стор.)

У 15-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦ. РАДИ

В дні 10 червня минуло п'ятнадцять років з часу, коли більш ніж трьохрічні заходи не тільки св. п. президента Андрія Лівницького й уряду Української Народньої Республіки, але також і різних наших політичних діячів та політичних груп, закінчилися підписанням в Аугсбурзі спільної заяви про покликання тимчасового законодавчого представництва українського громадянства в чужині у формі Національної Ради і проханням на руки президента, як Заступника Голови Директорії та Головного Отамана Збройних Сил, скликати Установчу Сесію тієї Ради. Потреба одного представництва визнавалась беззастережно всіми та гірше було з поглядами на те, як це здійснити. Шлях до зговорення був довгий і дуже важкий і недаром я назвав його свого часу „тернистим шляхом зусиль політичного українства за кордоном до єдності”.

Перша Установча Сесія УНРади відбулася в половині липня 1948 року також в Аугсбурзі. На ній, вже не у вузькому колі делегатів політичних груп, але на очах всього свого громадянства та перед чужим світом, оформлено домовлення з дня 10 червня „законом про реорганізацію Державного Центру Української Народньої Республіки.” Одноголосним рішенням всіх членів Ради закінчився період діяльності Уряду в екзилі, який можна назвати паризько-варшавським, а почався новий аугсбурзько-мюнхенський, якому зараз минуло п'ятнадцять років.

У зовсім інших умовах приходилось працювати органам Держ. Центру в обох тих періодах. Положення зовнішнє і внутрішнє в роках поміж обидвома світовими війнами було менш складне й тому легше від положення після другої війни. Державний Центр був, так як і сьогодні, символом української державности, протестом проти окупації України Москвою й запереченням правовості фіктивного уряду т. зв. Української Радянської Соціалістичної Республіки. Він спирався у своїй діяльності на законах і традиціях, які винесено

Стосунок чоловічого і жіночого населення показує наступна таблиця (цифри в тисячах):

				перевага			
		чоловіки	жінки	жінок			
				25—29	1.611	1.739	
				30—34	1.680	2.148	
				35—39	1.001	1.587	
				40—44	812	1.354	
				45—49	1.044	1.711	
				50—54	917	1.435	
				55—59	681	1.254	
				60—69	463	1.705	
				70—79	460	897	
				80—89	96	226	
За піком							
у місті і селі							
		10—19	3.253	3.235			
		20—24	2.012	2.095			

Ця таблиця ілюструє ті страшні спустошення, які в демографічному стані України зробили сталінський терор, друга світова війна і насильні депортації.

Михайло Добрянський

з України та на громадянстві й вояцтві, яке з урядом вийшло в чужині. Органи Держ. Центру були особа Голови Директорії й Головного Отамана і ним назначуваний уряд. Склад громадянства, що стояв при Держ. Центрі, був однородний, без суттєвих різниць поглядів на справи. Хоч це громадянство становило переважну більшість еміграції, але була й меншість. Та вона або Держ. Центру яко такого не визнавала, як групи гетьманців, або ставилась негативно, як праязнь група соціалістів, яких передові члени очолювали уряд в кам'янецькому періоді, а пізніше з ним порвали. Опозиції в парламентарному значенні слова уряд не мав. У всьому західньому, вільному світі мав Держ. Центр. ворогів Москви, отже потенціальних приятелів і союзників. Західньо-українські землі, які опинилися в т. зв. вільному світі, поділені поміж Польщу, Чехословаччину й Румунію, жили своїм життям. Політична боротьба, яка велася під різними окупантами різними методами і з різним насиленим, скерована проти окупаційних режимів, була по суті боротьбою за елементарні права народу на землю і працю, рідну школу і церкву, плекання власної культури і тп.

В 1945 році прийшла зміна. Не стало окупантів у багатьох числі, бо всі українські землі опинилися під одною окупацією, в „сборній неволі“. Весь вільний світ був союзником Москви. Ці зміни заставили і наше суспільство в чужині і наш уряд думати про єдність. Були різні можливості й живою була виміна думок передових представників політичних груп. Шукали шляхів розв'язки питання всеукраїнської державно - політичної репрезентації, які їм відповідали б. Всі, за винятком гетьманців, зупинились на особі през. А. Лівизького, якого, як заступника й наслідника Симона Петлюри, визнавали як символ державности. Не легко було людям і групам, які уявляли собі, що це ніхто інший, тільки вони є провідниками нації, миритись з тим, що так не є. З холодом ставились тому до думки консолідації проводи організацій, які фактом включення в систему органів Держ. Центру губили свій дотеперішній характер. Не тільки з власного переконання й почуття особистого обов'язку й відповідальності, але й під натиском громадської opinii Андрій Миколасвич поновив уряд УНР ще перед закінченням війни, покликаючи в його склад нових членів, а в їх числі людей з нової підсовєтської і західньо-української еміграції, щоб надати Держ. Центрові всеукраїнського характеру. Справа поширення громадської бази була головним предметом нарад того поновленого уряду вже в дні 25 квітня 1945 у Ваймарі, коли одностайно прийнято рішення приєднати до спільної праці в Держ. Центрі всі наші політичні групи та створити в найшвидшому часі дійсну репрезентацію політичної волі всього українського народу. Багато розмов у різному складі відбулося заки кол. голова уряду проф. Ісаак Мазепа, на думку всіх найвідповідніший для переведення справи, взявся за діло, якого вислідом стало створення УНР-и як складової частини Держ. Центру. Закон про реорганізацію поринав із доточасними методами праці та творив нові підстави на майбутнє.

Консолідація і створення УНР-и, в якій взяли участь всі українські політичні групи, за винятком гетьманських, стала в українському політичному житті великою подією. Широке кола нашого громадянства в усіх місцях поселення оцінили її належно і прийняли її не тільки з задоволенням, але навіть із свого рода ентузіазмом. Всі ворожі нам сили були і завжди будуть проти нашого об'єднання. Вони використовують всі слабкі сторінки нашого національного організму,

політичне невироблення нашого загалу, що є наслідком сторіч неволі й державної неекзистенції, амбіції провідників політичних груп, яких зручно вигравали одних проти одного. Вони доложили всіх зусиль, щоб ослабити значення нашого об'єднання та ослабити авторитет УНРади. Але, здається, найбільшою нашою перешкодою є передовсім наш над міру чуттєвий а не розумовий, підхід до політичних проблем. „Українська емоційність" була предметом досліджень багатьох наших передових мислителів, починаючи ще Памфілом Юркевичем перед стома роками, коли й думка про можливість української державності була надто сміливою. На тему тієї нашої емоційності масмо цінну працю проф. Євгена Онацького, що появилася в збірнику „Українська душа" у видавництві „Ключі" в Нью-Йорку 1956 року. І я торкнувся цього питання кількома словами, бо справа створення УНРади не була сприйнята громадянством спокійно й розумово чуттєво. Тому й оцінка факту створення УНРади й наступної діяльності органів Держ. Центру виходить у нашого загалу в темних барвах.

Всім відламам політично активного громадянства здавалося, що з моментом консолідації всі труднощі поборено, єдність досягнена і гармонійна співпраця складових елементів УНРади забезпечена. Кожна група думала, що УНРада працюватиме в напрямку її бажаним, не оглядаючись на погляди інших. Ніодна з них, за винятком окремих осіб із УНДО, не була не тільки вироблена в парламентарних методах праці, але навіть не була до таких методів психічно підготована. Ніодна з них ані не вміє робити опозиції, ані її приймати. Ми забули, що УНРада це не однородний елемент, але частини народу, роз'єднані віками не тільки кордонами, але сферами культури, релігій, виховання. Наслідком тих різниць мусіли бути непорозуміння й боротьба. Та так є в усіх народів і в усіх парламентах світу. В УНРаді вони позначились виходом з УНРади одної або другої групи. Наші вимоги неможливих в політичному житті речей, хочби „взаємної щирости" або „взаємного довір'я", викликали зневіру й неохоту та байдужість і серед широких кіл громадянства і навіть серед політичних діячів.

А тимчасом коли з перспективи п'ятнадцяти років дивимось на діяльність органів Держ. Центру то мусимо позитивно оцінити факт створення УНРади. Вона дала Держ. Центрові конечну громадську базу. Вона стала і в нутрі українського і для чужого світу форумом, на якому сходяться представники всіх українських земель і всіх українських політичних напрямків для обговорювання проблем, для вирівнювання різниць поглядів та для вирішування напрямків української політики парламентарним способом по думці кожночасної більшости. В цьому її непроміняюча вартість і важність.

Кость Паньківський

АНДРІЙ БІЛИНСЬКИЙ: СВІТ І МИ

Аналіза української політики на тлі конфлікту вільної демократії з комунізмом.

Накладом В-ва „Орлик". Мюнхен-Чікаго, 1963. Ст. 348.

Андрій Білинський, автор відомої книжки „В концтаборах СРСР 1944-1945". Його дискусія з д-ром

Т. Лапичаком друкувалась в „Листах до Приятелів" продовж 1960 року і викликала живу, частинно схвалюючу, частинно гостро полемічну реакцію. Нова велика праця публіциста повинна знову дати поштовх до дискусії в нашій пресі.

Коли це число журналу було вже замкнуте, прийшли сумні вісті, що померли:

у Філядельфії — Володимир Вікторович ДОРОШЕНКО

в Німеччині — Іван Павлович БАГРЯНИЙ

Не маючи можливості зробити це в цьому числі, подамо довші згадки про цих визначних і заслужених українців в наступному числі „Листів до Приятелів”.

Родинам Покійних, науковим, літературним і політичним організаціям, яких чільними членами були сл. п. В. Дорошенко і І. Багрянний, складаємо наше жире співчуття.

Лист до редакції

ЩЕ В СПРАВІ БУДОВИ КАТЕДРИ У ФІЛАДЕЛФІЇ

Стаття з попереднього числа „Листів до приятелів” на тему будови катедри у Філадельфії, викликала сподіваний відгомін, який проявився у численних розмовах зі мною зі сторони авторитетних осіб і в листуванні з ними. Реакція виявила наскрізь прихильне становище до заторкненої справи, яке я з'ясував у своїй статті й це спонукає мене вести далі цю акцію в ім'я виконання громадянського обов'язку.

Тут зачитую фрагмент із одержаного одного листа, якого автором є загально шанований і видатний мистець. „Належить Вам щире признання за Вашу статтю в „Листах до приятелів” в справі катедри у Філадельфії. Добре сталося, що Ви написали. Бо задуманий проєкт на катедру це справжня торгова галля, залізничний дворець, жидівська божниця, театр і що хто хоче, лише не українська святиня. Цей проєкт — то ще одна наша національна трагедія”.

Висловів і поглядів інших осіб не буду тут наводити, бо вони однозгідні із зацитованим листом.

Моя стаття зустрінулася теж з певним (на жаль — дуже слабим і дуже непереконливим) відгомном з боку офіційних церковних чинників. Негайно після надрукування моєї статті, появилось дві статті в „Америці” в обороні проєкту й з виисненнями тільки двох спірних питань, а саме відносно авторства проєкту на будову катедри і справи дільниці, де вона мала би бути побудована. Тим разом офіційно проголошено, що автором проєкту є архітект Юліян Ястремський, а щодо вибору дільниці, де має стати катедра довідуємося, що „управа перебудови міста заридила повалення всіх будинків в дільниці, де має стати катедра”.

Та про найважливіший закид, який я видвигнув у своїй статті, чому не розписано конкурсу на будову катедри і про необхідність фахової оцінки проєктів з боку журі, нема найменшої згадки в статтях, поміщених в „Америці”. Ніщо не згадується теж у цих статтях про закид еклектизму в самій будові, а властиво про мішанину двох стилів, беручи до уваги зіставлення наскрізь модерного корпусу нижчої частини споруди, незв'язаного органічно, а тільки зовсім меха-

нічно з банею, що зберігається фактично сьогодні вже тільки на синагогах на тутешньому терені.

Оборона Митрополичої Канцелярії, надрукована в „Америці“ (ч. 139 з дня 23 липня ц. р.) проголошена за заявою арх. Ястремського подас до відома, що „катедра с базована на візантійському стилі, але в дійсності вона буде модерною конструкцією, опертою на традиційній формі“ с зовсім непереконлива, а навіть суперечлива (зокрема в згадці про „традиційну форму“!), що її в загальному не можна по-важно трактувати.

Справа будови філадельфійської катедри хвилює наше громадянство. Справді, проєкт робить враження, неначе автором концепції с якийсь amator, а архітект Ястремський тільки опрацював річ під технічним оглядом. Такі поголоски починають ширитись, а люди цим пояснюють те, що досі проєкт подавано анонімно, без зазначення прізвища автора.

Кошт будови катедри для Філадельфії мас виносити три мільйони доларів, а можна сподіватися, що до кінця завершення будови він зросте до ще більшої суми. Катедра мас стати в ділянці, де на основі комунікату Митрополичої Канцелярії мають бути повалені доколичні доми, а мешканцями тієї ділянки будуть вже не-українці. Природним наслідком того стану мусить бути факт, що катедра, плянована — як довідусмося зі статті в „Америці“ на 1.400 осіб, скоріше чи пізніше, буде світити пустою і скоріше чи пізніше прийдецься її продавати мешканцям тієї ділянки, де вона буде побудована. І тут її інтернаціональний модерно-орієнтальний стиль безумовно улегшить у майбутньому продаж такої споруди. В Америці устійнено вже навіть ціну такого об'єкту на суму 250.000 доларів.

І тут поставлю лише один запит: чи ми українці можемо дозволити собі на локсус втрати двох і пів мільйона доларів із пожертв нашого важко працюючого громадянства для наскрізь утопійної цілі?

Д. Горняткевич

3 НОВИХ КНИЖОК

Любомир Винар: **АНДРІЙ ВОЙНАРОВСЬКИЙ** (Мюнхен - Клівленд, В-во „Дніпрова Хвиля“).

Щоб зацікавити собою дослідників серед будучих поколінь, історичні персонажі мусять або взагалі залишити по собі мало приступних слідів, або — це ще краще — стати спірною постаттю, викликаючи різні, чи й протилежні, враження та почуття в різних людей. Андрієві Войнаровському, небожеві Мазепиному, вдалося одне і друге до небувалої міри, як видно з нової монографії Любомира Винара.

Справді, це майже неймовірно, що постать, яка стала трохи не легендарною і, останніми часами настільки популярною, що ідейні молодечі організації вважають його одним зі своїх героїв, ще її досі не діждалася недвозначного вироку нашої історії. Преважна праця проф. Ілька Борщака, „Войнаровський“, була спробою історичної біографії. Такі спроби, навіть коли вони оперті на багатіших та певніших джерелах, ніж ті, що до них мав доступ проф. Борщак, мають тенденцію створювати в читача враження, що їх герої це суцільна (і звичайно позитивна) постать, яку можна легко схарактеризувати у

виключно чорних чи білих тонах; це враження, на жаль, не завжди достатньо солідно удокументувати.

Хроніка Л. Винара (так, мабуть, найбільш справедливо назвати його працю), зовсім позбавлена поетичних якостей Борщакової біографії. Як більшість модерних істориків, Винар намагається скрупульозно не виходити поза незаперечні факти, і тим може аж надто себе обмежує. У всякому випадку, це праця строго джерельна; найбільша її заслуга в цьому відношенні це те, що вона не лише заповняє деякі прогалини, але й виправляє певні помилки раніших дослідників.

Так, наприклад, тут є намагання роз'яснити питання хронології ранніх років у житті Войнаровського; далше подані обширні, дуже цікаві, цитати з його листування із козацькою старшиною, які, до речі, не лише дають матеріал до побуту Войнаровського в Бендерах, але також кидають світло на відношення Мазепи до традиційної запорізької „демократії“.

Найбільш подрібно з'ясовані події в Гамбурзі перед і після схоплення Войнаровського царськими агентами, хоч і тут залишаються два питання: чому сам Войнаровський дав себе так легко взяти та чому то заходи шведа Велінга про його звільнення були безуспішні.

Далеко скупіші відомості про відношення Андрія Войнаровського до нового гетьмана Пилипа Орлика і до Мазепинської еміграції взагалі: слід тут уривається коротко після виїзду козаків із Бендер і появляється знову щойно після Андрійового схоплення. (Чи справді треба думати, що Орлик старався про звільнення, чи покращання долі Войнаровського більше з обов'язку, ніж із переконання?).

Дипломатичній діяльності Войнаровського — яка з точки погляду історії Мазепинського руху являється без сумніву найцікавішим аспектом його біографії — присвяченні майже цілий четвертий розділ книжки. Шкода, що тут знову є прогалини в джерельному матеріалі, так що багато тверджень автора мусіло залишитися в формі здогадів та гіпотез. Є надія, що в будучині інтенсивне дослідження матеріалів турецького державного архіву може тут багато допомогти.

Врешті — і це дуже важне — масово цитовані чужомовні документи (головно дипломатична кореспонденція та звіти) підкреслюють не раз, що самостійницького українського руху 18-го сторіччя не можна розглядати у рамках провінційності, бо політичні потягнення й дипломатичні зв'язки мазепинських агентів були предметом напруженої уваги майже всіх тодішніх європейських великодержав.

Очевидно, що гола фактичність Винаревої праці ледве чи робить її вартісною — не кажучи вже принадною для не фахового читача. Надас їй великої ваги для кожного читача (і, надіймось, для майбутньої нашої історіографії) те, що особа Войнаровського насвітлена з різних сторін і це надас їй ту правдоподібність, той третій вимір, що його „ідеалістична“ історіографія, яка все ще й досі у нас практикується, не може дати. Те, що ми привикли бачити визначних одиниць як втілення ідей і через те неодмінно попереджувати кожне історичне прізвисько уявним плюсовим або мінусовим знаком, має свої психологічні та соціологічні причини; та це, в остаточному розрахунку, нездорова привичка для людей, яким треба бачити речі реально, отже тим більше для науковців-істориків.

Заслуга д-ра Винара якраз у тому, що він не намагається ламати

копія в обороні свого героя, ані не намагається його осуджувати. І тому те, що на перший погляд може видастись недоліком — що Ви-наров Войнаровський не переконує як втілення „мазепинської ідеї“, ані навіть як заокруглений характер у літературному розумінні — на мою думку є найсильнішою прикметою цієї безпретенсійної монографії. Андрій Войнаровський це передусім жива людина, що має світла й тіні, намагається кувати власну долю, ставить мужнє чоло ударам життєвим, врешті стає жертвою неймовірно глупого збігу обставин. Два рази тільки бачимо виразно Войнаровського-героя: на початку його кар'єри, коли він бистроумно, а водночас очайдушно рятує гетьмана Мазепу від царської засідки; і знову при кінці, коли він з великою гідністю та внутрішньою силою зносить роки каторги. Його скоплення й далішня незавидна доля не потрясє читача, як упадок титана — її справжній трагізм у її випадковості.

Об'єктивність автора особливо помітна в намаганні затримати рівновагу в оцінці ролі Ганни, дружини Войнаровського. Тут так багато контрастів, що здається неможливо виробити собі про неї остаточну думку. А всетаки в світлі дійсно зразкової документації виринає жива постать, яка переконує передусім своєю жіночістю.

Читачі напевно будуть вдячні Л. Винареві за те, що він через цілу книжку задержав просту розповідну форму викладу, яка, на жаль, у багатьох авторів наукових праць затрачується. Хочеться побажати авторові дальших успіхів, а особливо великої дози витривалості, що її потребує кожний, хто дивиться на дослідження рідної історії передусім як на завдання безкомпромісової точності й об'єктивності.

Врешті належить признання В-ву „Дніпрова Хвиля“, що подбало про гарну форму видання, як теж проф. Робертові Лісовському за мистецьке оформлення обкладинки.

Ігор В. Зелюк

Проф. В. Чапленко

МОВНА ПОЗИЦІЯ І МОВА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Коротка (23 ст.), але детальна студія мови українського філософа 18 століття, на основі видання Академії Наук у Києві, 1961 р., творів його в двох томах.

Із висновків: „Як історичне явище мовна позиція й мова Сковороди були типовим явищем мовної переходовості в умовах денационалізації народу (етносу), тобто такого психічно - мовного стану, коли людина від своєї мови ще не відірвалася, а до другої не приєдналась. Складом своїм Сковородина мова була... чудернацькою мішаниною, чужою і для тієї мови, що від неї він відривався, — від старої української літе-

ратурної мови, і для тієї, що до неї він мав, в силу певної історично-політичної ситуації, приєднатися, — тодішньої російської літературної мови. Крім того, в неї впліталася ще жива українська (розмовна) мова і жива (розмовна) російська мова”.

„І хоч Сковорода суб'єктивно... цієї своєї трагедії не усвідомлював, але для нас тепер ясно, що ота мовна переходовість, ота „гидота запустіння“ (окреслення Потебні, ред.) знівечила його яскравий хист, перешкодила йому „висловитись“ на повний голос, на весь розмах його творчої індивідуальності, зробивши його недо-рікою, а його писання — мертво-народженими, чужими навіть для найближчих поколінь, а може і для сучасників, що нарікали на незрозумілість його текстів”.

Нові збірки поезій

ДОБРА ВАМ ПУТЬ ІНОВІШИ!

Данило Струк, що оце в 22 роки свого життя закінчив у Гарвардському університеті відділ слов'янських мов і літератур, дістав ступінь бакалавра з гонором, написавши працю „Соняшні клярнети, Павла Тичини: клярнетизм — неobarocko". Цю працю він доповнив своїми перекладами з „Соняшних клярнетів" на англійську мову. Данило Струк сміливо розгорнув тезу про неobarocko, що її вперше висунув Юрій Лавріненко у „Розстріляному Відродженні". Працю читав і схвалив голова Департменту слов'янських мов і літератур, високо оцінивши також поезію Тичини в перекладі Данила Струка.

Данило Струк, бувши студентом у Гарварді, редагував збірник „Оригінал", що його видав Клуб Української Мови в Бостоні. Там уміщена „Любовна пісня про Дж. Альфреда Пруфрока" Т. С. Еліота" в перекладі Д. Струка. Тепер вийшла перша збірка поезій Данила Струка ГАММА СІГМА (Кембрідж, Масс. — Вінніпег,

Ман. 963, 40 стор.). Вона не робить враження такого успіху, як ті праці його, що про них згадано вище. Декламації переважають знання мови, її образні і музичні можливості. Але такі окремі речі, як цикль „Мозаїки" кажуть привітати цю збірку як інший добрий завдаток непромарнованої юности, Данила Струка.
Л. Ю.

Мозаїки: (ст. 39).

**

Кров:

на зеленім листочку
лиш краплина то все; лиш подус
вітрець

Зозулька
втіче.

**

Самота:

цвяшок один на великій
порожній стіні... А картина?
Нема!
Без любови цей цвяшок
це я.

Вже появилася 11-та книжка

**УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ
ЕНЦИКЛОПЕДІЇ** проф. С. Онацького. Книжки 1, 2, і 8 коштують по 2 дол., а всі інші по 1.75 дол.

Книжка вміщує гасла від
„Пере" до „Почесть".

Замовлення і гроші слати
на адресу видавництва:

VRev. Boris Ariiczuk. Casilla
de Correo Cent. 160.
Buenos Aires. Argentina:

або в США:

VRev. Iwan Tkaczuk. 132 East
7th St., New York 9, N. Y. USA.

ДИМА: ТРЕТІЙ БЕРЕГ

Четверта збірка поезій.

Обгортка Якова Гніздовського.
Нью-Йорк, 1963. Ст. 48.

„Був настирливим біль у
скронях,
Як ніколи — годинник
набридливим,
Сяйво місяця спало в долинах,
Поки стало зовсім невидимим.

Зарум'янилися хмари білі
(Зустрічати їх вийшла до
ганку я)
І кричали уста наболілі
Найстрашнішим криком:
Мовчанкою." (ст. 32)

СПРАВИ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ

Завваги і пояснення

Задля успіху кожного почину велику ціну мають доброзичливі поради і завваги. Це відноситься так само до перших дій Публіцистично - наукового Інституту. На ті поради і на ті завваги хотіли б ми дати на цій постійній уже в нашому журналі сторінці — відповідь і пояснення.

Після виходу першого англomовного памфлету про Українську Республіку 22 Січня читачі радили дати інший формат наступним виданням, формат зближений до книжкового. Воно правда, що формат памфлету про Республіку 22 Січня вигідний і зручний для розсилки в стандартних ковертах. Однак він занадто нагадує рекламні брашурки літунських ліній і робить менш поважне враження. Управа Інституту послухала цієї поради. Новий формат знайшов уже загальне схвалення.

Недавно з кількох сторін дістало Бюро Праці Інституту в Нью-Йорку завваження, що чорна пляма, яка на мапі обкладинки визначає місце України, робить враження тільки випадкової плями. До того вона не дає доброго уявлення про територію України. Тому треба б ще давати в кожному виданні більшу мапу України. Знову Управа прихилилась до тих слушних порад. В найновішому виданні про дипломатичну українсько - польську боротьбу 1918-1923 року місце України зазначене символічним колом, і робляться старання, щоб на третій сторінці обкладинки постійно давати докладнішу мапу українських земель.

Та є деякі, не менш доброзичливі поради, які зразу виконати не можливо. Чому Інститут рідко малі праці на 32-40 сторінок, а не грубі книжки-студії. Таких, мов-

ляв, нам потрібно! — В цій пораді є тільки частина правди. Нам треба і великих книжок-студій, але нам так само треба малих памфлетів, які в'язко і точно інформували б про болючі для нас проблеми. Великі студії добрі для вчених, але редактор газети чи журналу, практичний політик, взагалі громадянин, що цікавиться сучасними проблемами, радше перегляне таку коротку річ. Він не має часу на довшу лектуру. Важно тільки, щоб ті короткі речі були справді спокійно, з науковою докладністю писані. Важно, щоб фірма Інституту здобула довір'я. Про цінність і правдивість змісту не рішає число сторінок!

Це не значить, що Інститут зрікається більших праць. Ось два останні видання, однак про західні українські землі під Польщею між двома світовими війнами (проф. Кубійовича) і друге про українсько-польську дипломатичну боротьбу за ті землі (д-ра Ріпецького) дають найпотрібнішу зброю для відсічі завжди ще апертих польських претенсій до тих земель. Із призьблених для тих двох видань матеріалів, використаних тільки частково, можна дати більшу книжкову студію. Але на це треба ще довшого часу, і на це треба більше фондів, ніж ними Інститут на початках розпоряджає. Від суспільства й його підтримки праці Інституту залежатиме, чи ті перші збірні матеріалів розростуться в великі, наукові книги, чи залишаться корисними, завжди потрібними, але тільки памфлетами...

Є й неприємно до Інституту наставлені люди, які кпинами збувають перші видання. Їм треба відповідати питанням: чому вони самі, чому багаті установи й організації, до яких вони належать і в яких іноді мають великий голос, не постаралися орга-

„ВИСОКА“ ПОЛІТИКА І ПРИЗЕМНІ ЛЮДСЬКІ ПРИСТРАСТІ

Землетрус у столиці Македонії, в Скоп'їю, поклав усе: людські пориви й людську безвладність, розкоші й розпуку, журу й надії. Кілька тисяч убитих, сотня тисяч бездомних. Після тижня світ ледве згадував ту трагедію. Живемо в динамічній добі і землетрус в Скоп'їю — це тільки одна, природна, ланка десятків історичних землетрусів, в яких гинуть мільйони людських істот і серед яких ледве можна проглянути спроби людства відбудувати поруйновані святині духа і мешкальні домів спокійних, статичних часів.

Що є сьогодні певне? Можна було думати, що втолене і здекатоване війною людство на якийсь час заспокоїться з одного боку під покровом „американського миру“ („пакс американа“), в якому ЗДА, як колись Рим, а в новіші часи Англія, будуть судити між державами; з другого боку в „московському мирі“ („пакс московітіка“), в якому Москва була б сторожем великого цвинтаря народів. Та це, як виявляється, були ілюзії 50-их років.

Червоне московське царство

кривавими походами підбило саможерстві держави сусідніх народів, із Україною в першу чергу, а потім так само здавило їхні ревізійні, комуністичні течії, знов починаючи українськими: шумскізмом, хвильовізмом, волобуїщиною... Але те царство вже не змогло досягнути ревізійнізму Югославії, і вкінці воно розкололось надвоє розбратом із Китаєм.

Але подібно і „американський мир“, американське провідництво Вільного світу на наших очах переходить до історії 50-их років. Воно почало тріщати боязким зреченням перемоги в Кореї; воно надцербилось боязкою поставою в Європі 1956 року, під час мадярського повстання; удару американському престижеві завдав берлінський мур. Вкінці зовсім підорвало той престиж примирення з порушенням того, що було законом для ЗДА, порушення доктрини Монро: — під боком ЗДА, на Кубі, закріпилася московська база, і оце в серпні цього року американські літаки й кораблі пасивно приглядалися, як озброєний Москвою кубинський сателіт порушував міждержавне

нізувати повніші збірники матеріалів, яких уже незвичайно цінкаву й поважну кількість зібрав щойно народжений Інститут без фондів. Зрештою того роду критикан дав добру відповідь Івану Франку і замість шукати слів, можна в цьому випадку покористуватися готовими:

„Як твоя у річці тоне мати
І кричить: „Рятуй мене,
Антошку!“
Будеш ти на гарний човен
ждати,

Чи їй кинеш першу-ліпшу
дошку?“

Перші видання Інституту — це ті перші рятункові дошки в потребі. Не є доказом щирості й особливого розуму кпинами зустрічати ті зусилля. Значно шляхетніше буде допомогти Інституту побудувати і мати в розпорядженні не тільки „рятункові дошки“ — памфлети, але й „гарні човни“ — великі праці в світових мовах, в обороні і задля утвердження української правди, на які так довго чекає Україна.

право і просто людський закон, пориваючи з англійського острова кубинців, що вибравши свободу шукали на ньому захисту.

Демократична партія ЗДА визначала свою закордонну політику засадою Кеннана „контейнмент” (відгородження греблею). Республіканці говорили про політику, якої цілком мало б бути відсування комунізму назад („ролбек” — Даллеса). Наслідки обох адміністрацій такі: пів Кореї, пів В'єтнаму, ціла Куба здобуті комуністами. Вої за дальші здобутки провадяться, а субверсія знутри загрожує найближчим сусідам ЗДА. „Мир за всяку ціну” — це дійсно практиковане гасло американської й англійської політики супроти комунізму, яке тепер прикривається кращою та прийнятнішою, ніж слово „епізмент” — назвою „коекзистенції”...

Розтрублений американською, англійською і совєтською пресою договір, заключений у серпні в Москві, про спинення атомових розрядів з винятком підземних — це припечатування коекзистенції. А дальші перспективи пакту неагресії між НАТО і т. зв. Варшавським бльоком, засоромлено, але вперто підсувані уяві пересічного американського й англійського громадянина — мали б утвердити те, про що колись так палко мріяв Невил Чемберлен під час своїх паломництв на переговори з Гітлером, утвердити „мир для наших часів”. Чим кінчається того роду політика супроти агресивних диктаторів, виявив 1939 рік. Кажуть, що історія це вчителька життя. В цьому випадку англосакські держави показують-ся досить слабими учнями...

Що при такій настанові питання не то поневоленіх, підсовєтських народів, як Україна, але і питання т. зв. сателітів, для англосакських політиків невягідне, це ясно. Робляться перші, так само засоромлені, кроки до зами-

рення з Кадаром у Мадярщині.

Але так само ясно, що окріпла і господарсько оздоровлена Європа бунтується проти того роду англосакського провідництва. Центральною особою спротиву став французький президент де-Голь. Європа не може допустити до того, щоб понад її голови англосакси рішали про її долю. Європа мусить озброїтись по-модерному, себто створити власну, незалежну від Вашингтону й Лондону, атомову зброю, і об'єднавшись господарсько в Сполученому Ринкові, об'єднатись і політично в конфедерації самостійних держав. Франція з замиреною Німеччиною мали б бути осередком тієї нової, третьої сили. Де-Голь відмовився підписати московський договір і далі розбудовуватиме французьку атомову силу, а ідею пакту неагресії між НАТО і т. зв. Варшавським бльоком висміяв як рівняння між Вільним світом і московським рабством.

ЗДА пробують рятувати свої впливи в Європі і де можуть підривати почини де-Голя. А американська преса з таким захопленням і такою пильністю відношує кожну невдачу де-Голя, що іноді трудно вгадати, проти кого властиво ведеться холодна війна: проти ССРСР чи проти Франції...

Подібний образ масмо і в комуністичному світі. На одній світлині стоїть Хрущов між американським і англійським уповноваженими до переговорів про спинення атомових розрядів. „Я зовсім добре почувався серед капіталістів” — мав тоді ніби жартом сказати Хрущов. Але поза тим жартом є й багато правди. Одночасно відбувалась у Москві велика ідеологічна дискусія між делегацією Китаю і совєтської компартії. Але Хрущов „не вишанував” тієї конференції з китайськими товаришами своєю присутністю і не пробував „добре почуватись” в

їх оточенні... Совєтська і китайська преса засипають себе лайками, і знову питання: проти кого веде Москва холодну війну, — проти „буржуазного" Заходу, чи проти „пролетарського" Китаю?

В такій ситуації — яке властиве значення має заключений у Москві атомовий договір і кому він потрібний? Він потрібний усім трьом договірним сторонам, і тому вони так рекламують його і натискають на всі держави, щоб вони його також підписали. Хрущову договір потрібний і для ролі миротворця, яку він залюбки відіграв перед наївними, новонародженими державами Африки. Він потрібний йому в його розгрі з Китаєм, коли не нівелюючи, то на якийсь час, поки Москві вигідно, присипляючи другий західний фронт. Хрущову потрібний договір ще й тим, що підписом Східної Німеччини він уводить і цього сателіта в „товариство". І звідси він потрібний йому, бо дає передишку і звільняє фонди для поправки економіки, що особливо в хліборобстві переживав тяжку кризу. Все це важкі, державно-політичні аргументи.

Той договір потрібний Англії і ЗДА, але тут першу ролю грають уже не великі державні проблеми, але внутрішньо-партійні. І Кеннеді і МекМілен стоять перед роком виборів, і їм треба успіхів, які промовляли б до серця пересічного голосуючого громадянина. „Мир для наших днів" і зв'язаний із миром „добробут наших днів" це речі, які переконують... В порівнянні з совєтськими, це слабші аргументи, як і слабші люди завершували англосакські переговори. Коли в Москві записували підписання договору, Хрущов отверто заявив, що договір не означає припинення боротьби за світову перемогу комунізму, З боку американських і англійських делегатів, а були між ними і керівник Стейт-департаменту, Раск,

і керівник Форейн - офісу, Гюм, не було — як відмітили критичні коментатори, відповідної заяви, що той договір так само не означає припинення боротьби за повну перемогу свободи в світі.

Все це факти відомі з світової преси. Який їх глибший сенс? Новим виданням вийшла оце книжка, яка після появи при кінці 1-ої світової війни і потім у 20-х роках нашого століття здобула розголос. Її автор: Теодор Лесінг, а заголовок книжки інтригуючий: „Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen" (Історія як озмислення безглузлого). Не місце в цьому огляді подій представляти і розцінювати думки автора. Та як не було б, людина пробує знайти якийсь сенс у коловороті подій. Недавно ще філософи і науковці вірили, що можливо, і що їм удалось розкрити глибоку суть і глузд буття. Сьогодні, пізнавши бездонність ірраціонального в історії людства і в душі окремої людини, ми стали скромніші і вдоволяємось, коли вдається якимись загальними поняттями хоч приблизно упорядкувати хаос і темінь, що нас оточують. Це й є цілком наших оглядів б'жучих подій.

Із двоподілу світу в 50-з роках, а саме Вільного світу, веденого Америкою, і комуністичного світу, веденого Москвою, масо тепер на початку 60-х років зариса чотирьох систем: англосакської з Вашингтоном на чолі, який страстяться зберегти своє первородство на Заході; європейської системи з Францією, як першою силою, яка в єднанні з Німеччиною посягає по провід відродженої Європи; третій світ — совєтський під владою Москви і четвертий — китайський, здушений у тисноті, який намагається прорвати межові обручі і здобути, як у 2-ій війні Німеччина, відповідніший для числа свого населення Лебенсраум (життєвий простір).

В 50-х роках третьою силою, силою, побіч англосакської й москвсько-совєтської, пробував стати т. зв. нейтральний світ із Індією на чолі. Сьогодні його роль стає ролюю кліснта, на периферіях історії наших днів.

Два світи, владні в 50-х роках, англосакський і совєтський, нині, як вище описано, зближаються, рятуючи свої загрожені позиції. Вони оба це представники статус кво, хай і як деклямують на Заході про визволення поневолених, і хай як частинно з переконання, частинно тільки по традиції, а вкінці щоб зберегти обличчя центру світової комуністичної революції — Москва робить свої випади в світ. І Америка з Англією, і з другого боку СССР — мають силу, але представниками динамічних ідей є нині Франція з її концепцією нової, об'єднаної Європи, і Китай, за якого комуністично-маркєвіськими, червоними прапорами ховається динаміка пробудженого й ображеного доєі націоналізму народу-гіганта, і динамізм расизму. Колишній прем'єр Франції, Поль Рейно, бачить за заслоною ідеологічної суперечки між Москвою і Пекіном рішення Китаю повести кольорові раси на підбій світу білої людини. Китай каже кольоровим расам: Я не білий аристократ, як Росія. Я кольоровий як ви. Я бідний як ви. Але ми бідні разом можемо здобути світ... Це не тільки здогад французького політика. Офіційний орган москвського уряду, Ізвєстія, закидають Пекінові, що він шукає союзників між не-білими народами на базі „протиставлення кольорових народів і білої раси, і розподілюючи народи по расовій, національній і континентальних лініях."

**

В усіх тих суперечностях все таки одна спільна, характеристична для наших часів риса: — ске-

рованість до універсальності. Замкнутий у своїх межах, автаркійний, самовистачальний націоналізм, із своїм апогеем у Версальському мирі після 1-ої війни, який „збалканізував" Австро-Угорщину, належить до історії. Навіть політично невироблені, новонароджені африканські й далекосхідні держави виявляють тенденції до об'єднання в більшій одиниці. Те, що 50 років тому було мрією мрійників, як Панєвропа, нині стає реальним політичним гаслом практичних економістів і державників.

Це глибока риса наших днів, проказувана не тільки тим, що сучасна техніка зробила світ меншим і зблизила народи один із одним, узалежнюючи їх взаємно. Також у сфері духа виразна тенденція універсальності. Основною силою духового життя стала тепер наука, по своїй методиці й по своєму змісту універсальна. Спроби москвського комунізму ділити науку на буржуазну і комуністичну — це смішні вриви політики в сферу, в якій для неї місця немає.

Але і в ділянках культури, які формують ірраціональні сторінки життя, як релігія й мистецтво, тяга до загально людського, до глибоко людського — наявна. Особливо виразне це там, де до недавня всевладно панувала замкнутість, нетерпимість, отже в ділянці церковно-релігійній. Собор у Ватикані, скликаний покійним папою Іваном 23-ім, відбувався під гаслом зближення і замирення церков. На ньому гістьми-обсерваторами були представники різних протестантських церков, і навіть два достойники москвської православної церкви. На нарадах протестантських віровизнань в Гельсінках є делегати Ватикану, а в дискусіях того Собору підносять, як закид до церковної влади, замалу ініціативність у напрямі наближення християнських це-

рков. Найвищі протестантські достойники відвідують Папу. А вже Америка в цьому відношенні дає справді добрий приклад мирного співжиття і взаємної пошани різних релігійно-церковних організацій").

Очевидно, скерування до універсалізму інакше виглядає в мріях і виступах його ідеологів, і інакше з практичних посуненнях політиків і верхівок організацій з тисячолітніми традиціями. Історик Арнольд Тойнбі думає про злиття релігій в одну, світову. Але ніхто з керівників навіть християнських церков не передбачає їх злиття. Ідеться про зближення і замирення. — Політичні теоретики бачать в єдиному світовому уряді засіб проти атомової війни, що означала б кінець життя на нашій планеті. Об'єднані Нації, їх низький духовий і моральний рівень, і їхнє безсилля,

це добрий доказ, що такий єдиний уряд навіть як мрія не особливо приманливий. — Мрійники європейської спільноти, як Монне, Шуман, окрілені успіхом Спільного Ринку, прагнуть вже європейської федерації, З'єднаних Держав Європи за американським зразком. — Та всі вони в своїх розумових побудовах не рахуються з різними ірраціональними силами, як національні, расові різниці, і не рахуються з силою традиції. Життя шукає вирівнювання між мріями, втіленими в ідеях, і дійсностями. Історія, як вище згадувало, це „надавання глузду безглуздому", або менш сенсаційно: це повільна раціоналізація ірраціонального. З такого погляду боротьба мрійників і мислителів набирає глибокого історичного значення.

Та є й осередки недоторкнуті світовими рухами. Це простори між Балтійським і Чорним морем, до яких належить і Україна. Там (мається враження) під червоним саваном московської диктатури завжди ще живуть і плекаються тасмі бажання повороту до стану 1939 року. Офіційна Польща примирилась із утратою західних українських земель, але коротка відлига 1956 року виявила в Польщі любовні залицяння до малих примар нового походу на ті землі. Нічого говорити про еміграції тих народів. Вони далі тримаються, санкціонованого ЗДА, поділу на сателітському аристократію і на — за висловом Раска — „традиційно російських" рабів... Навіть еміграції малих балтійських держав, які включені до ССРСР, і ті стараються в відношенні до України вдержувати свій „панський" статус.

Ті народи не хочуть приймати до відому невідмінну геополітичну дійсність: положення між двома агресивними велетами, московським і німецьким. І вони далі не здібні вийти з своїх загород у

*) Трудно назвати українським причинком до цього сучасного руху те, що знаходимо напр. у „Нашій Батьківщині", органі, який можна назвати півофіційним Представництва Д. Ц. УНР, в Нью-Йорку. Там у числі з 20 липня читаємо: „А це (так в оригіналі, ред.), що наші брати греко-католики обурені за порушені проблеми Ватикану, то це нас не дивує, бо всі перевертні, що покинули віру своїх предків, або свою національність, стають пезносними яничарами супроти свого народу чи своєї віри." Це в органі духово пов'язанім із Держ. Центром УНР, в час коли Президентом УНР в екзилі є — за термінологією дописувача часопису — „яничар", греко-католик, д-р Степан Витвицький, а Головою УНРади так само „яничар", греко-католик, інж. Осип Бойдуник! — Відповіді українських католицьких радіоаудіцій в Нью-Йорку стояли на такому самому рівні експонатів ненависницького музею з 17-го століття! О, блаженна провінція української еміграції, імунізована проти духових течій сучасного широкого світу!

широке поле справжньої спілки вільних із вільними. Сьогодні ті народи безсилі змінити наказний московський порядок речей. Але в духові, зокрема в Вільному світі, їх еміграції можуть і повинні підготувати і до деталей розробити візію будучого вільного співжиття і політичного уладу великої спілки долею й недолею пов'язаних народів. Замість цього, тут у Вільному світі, у супереч загальним світовим тенденціям, плекаються передавні спомини міньютюрних імперіялізмів і війн, які приготували і ще можуть приготувати німецьку й московську окупацію тих просторів.

Це поле, де і українська політична думка і українська політика мають невикористані можливості. Коли б енергії зуживані на внутрішні розгри і міжусобиці були скеровані на ті далші приціли, можна б чекати відповідної ролі України в організації тих просторів.

Можна мати враження, що там, у рідних землях, в духовій площині справи стоять краще і зв'язки українських письменників та вчених із іншими, не тільки російськими, інтелектуальними колами живі. В Вільному світі і в цьому відношенні живемо в добровільній ізоляції. Знову поле для нашої ініціативності отверте. Колись Україна піднімала ідею слов'янської федерації вільних із вільними. Нині знову пора підняти ту ідею, вже не в обмеженні до слов'янського світу, але в геополітичному аспекті спілки народів між Балтійським і Чорним морями в обороні свободи проти Москви. Давня ідея „межиморя” мусить бути усучаснена, якщо має стати живою, динамічною. Піднімаючи її, українська політична думка і дія включалися б в універсалістичні тенденції світу і тим самим були б для нього ближчими, більш зрозумілими.

**

Трагедія в Скоплію викликала співчуття на дуже короткий час. Атомовим договором у Москві, американсько-європейськими напруженнями, загостреними тепер такою „високою” справою, як підвищення мита Спільним Ринком на американські морожені кури, — всім тим займаються люди, що цікавляться „високою політикою”. Московсько-китайська пересправа під спільним гаслом — „Пролетарі всіх країн єднайтесь!”, яку навіть вважають переломовою точкою історії, приймається як важна подія, але в деталі марксістської схоластики, якою прикриті всі ті розходження, цікавляться тільки вчені ідеологи. Зате можна без пересадки сказати, що всі ті катастрофи, дипломатичні, ідеологічні, воєнні шуми знайшли менше уваги найширших мас західного світу в порівнянні з пильністю, з якою ті маси слідували за сексуальними скандалами в Англії. Землетрус в Македонії повалив одне місто; кілька легких дівчаток мало що не повалили уряд однієї з найбільших держав.

Щоб дістатись до судової залі, де ті дівчата докладно оповідали про свої подвиги з вище і нижче поставленими особами різних рас і країв, люди ставали в чергу, як у голодні роки за хлібом насущним. Більші часописи різних держав посиляли своїх спеціальних кореспондентів, які наймодернішими технічними засобами, спішним порядком, передавали звітлення з того „фронту”. „Героїня” одночасних любовних афер із англійським військовим міністром і совєтським аташе — стала більшою сенсацією за Ліз Тейлор, а за свої спомини-інтерв'ю здобула масток. Вже підготовляють фільм на цю тему. Друга „героїня” гордо претендує на роллю леді Гемилтон*) наших днів, а часописи на

*) Англійська красуня кінця

всіх язиках повторяли ті „важні” слова „важної” особи...

Очевидно, довгі звіти з розправ, натяки на можливість нових пікантних розкриттів — з насолодою коментувались у товариських розмовах, із невідмінним „неспокоєм” і „журою” з приводу занепаду моралі в сучасному світі взагалі, а в Англії зокрема. Говорилось про розклад, навіть конець могутньої недавно імперії.

Люди не раз переконувались, як необережно робити заскорі узагальнення. В 50-их роках говорили про Францію як про живого трупа, в кращому випадку — про безнадійно хвору людину Європи. Сьогодні Франція посягає по провід відродженої Європи.

Автор клясичної „Історії матеріалізму”, Альберт Лянге, не погоджується з схемою гегелівської діалектики, по якій історія посувається вперед перескоками від тези до антитези, через самі суперечності. Лянге доказує, що це погляд, який бачить тільки поверхню, бо теза й антитеза, обі суперечності, існують в суспільстві одночасно, тільки раз одна, потім друга прориваються на поверхню життя. В суспільстві, як в окремій людині, є різне: добро і зло, чесність і підступ, правда й облуда, стриманість і розпуста. Від того, які прикмети висуваються на перший план, як репрезентативні для даного суспільства і даної людини, залежить їх поведінка і їх опінія. Добути здорові тенденції і зробити їх владними — це перше завдання проведущого. Франція 50-их років, роздerta на кільканадцять егоїстичних партій, Франція парламентар-

ної анархії — була хворою людиною. Сучасна Франція, задивлена в велику європейську місію, привернула свою силу й повагу. Однак і тоді і тепер, під репрезентативною поверхнею, ворухилось і порушиться те саме різноманітне французьке життя з його вищими поривами і людськими, зовсім людськими пристрастями. Про це свідчать м. і. паризькі дотепи з нагоди лондонського процесу. Мовляв, між політичними звичаями в Англії й у Франції є та різниця, що в Англії вважають скандалом, коли політик має коханку, тоді як у Франції вважають скандалом, якщо він її не має.. Або інший екарт: — коли англійці роблять стільки шуму з приводу любовного життя одного міністра, то це ясно доказує, що вочі не зрілі до того, щоб стати членами Спільного Ринку...

Чи є якась нерозривна пов'язаність між силою держави і влади — і мораллю її носіїв, мораллю в тому найзвичайнішому розумінні передовсім статевої повздержливості? Знову історія не дає недвозначної відповіді. Людовикові 14-му не шкодило те, що він був дуряк для своїх метрес люксових палаців з рожевого мармору. Людовикові 16-му з його владною дружиною, Марією Антуанеттою, стяли голову. Любовні афери Наполеона аж надто відомі. Подібно, могутні цариці, Єлисавета, Катерина, і їх придворні не були прикладами повздержливості. Микола 2-ий в порівнянні з ними в цьому відношенні був зразком. Доля тих володарів також не дає підстав до узагальнень.

Подібно і в інших сферах. Ні Володимирові Великому з його „Руси веселіє пити”, ні Богданові Хмельницькому, їх силі, не шкодила іноді через міру пережита чарка. А ось слабкий президент Екватору, Арозмена, в липні ц.р. скинутий із свого становища, коли по-п'яному занадто отверто

18-го і початку 19-го століть, дружина англійського посла в Неаполі і любка адмірала Нелсона, переможця Наполеона в морських битвах (Абукір, Трафальгар).

сказав американському амбасадорові те, що думас багато південних американців про ЗДА. Хрущова під час перших відвідин Београду підтримували, коли піднятий ледве стояв на ногах. Тепер він знову в Югославії, і помімо всіх палатних криз на Кремлі, він при владі.

Всі ті приклади повчають, які складні історичні процеси і як легкодушно зводять їх до однієї якоїсь причини. Навпаки, історія вчить людей тривожного респекту перед різноманітностями і бездонною темніною життя, а занадто шкоре упрощування тієї складної різноманітності веде просто до духових і політичних концентраків.

Чи може обурення Лондонським скандалом або скинення ексдорського президента свідчать про те, що світ став більш моральним, чутливим на такі людські провини? Христину Кілер не тільки фотографували в усіх позах, але кілька разів і атакували і жінки і чоловіки лайками і яйцями, коли вона від'їздила з суду. Відомі англійська авторка, Ребекка Вест, знову остерігає перед заскорими висновками. Вона не вважає тієї реакції моральним обуренням. Атакували дівчину, жінки, найбільше старі або пізнього середнього віку, і вони без винятку були погані і занедбані, і також атакували старші чолові-

ки недостатнього вигляду. Їх крики і свисти висловлювали найчистішу заздрість... Та сама письменниця, цитуючи слова Шекспірового Отелля, що людська порода — це козли і малпи, приходить до висновку, що весь Лондонський скандал і процес показав, що головною проблемою людини є „взяти під контроль козлів і малп” або далі „тренувати” людську тварину, якою є ми всі...

Письменниця торкнулася глибокої справи. Що це значить — „тренувати”? Зробити з людини приручену, домашню тварину, сліпо послушну установленим нормам? Остаточно присмирити, навіть убити в людині ірраціональні сторінки її природи? Це значило б зробити з неї „громадську машину”! Для нашої розумової, технічної, масової доби досить відповідний ідеал, і тоталітарні диктатури з ідеологічною догматикою приспішують тут переміну людини в „суспільну машину”, або за терміном Родерика Зайденберга, приспішують появу „післяісторичної людини”, душевно уніформованого екземпляра людського муравлища.

Та „тренувати” може означати і щось іншого. Не вбивати ірраціональні сили душі, без яких немає життя, його несподіванок і тасмниць, але сублимувати, витончувати, оформлювати. Це місія культури, її ділянок, що вироста-

Нова книжка В-ва „КЛЮЧ” — Серії: „ЖИТТЯ І МИСЛІ”

Д-р ТОМА ЛАПІЧАК:

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

Критика і оборона

Чи збудеться організований націоналізм на... дискусію, отверту, щирі, і до кінця? Чи збудуться націоналісти на мужність ревізії свого чверть сторіччя, припрати і виправити помил-

ки?... Нам не потрібно покірних мовчазливих робіт. Але усвідомити зло і знайти в собі відвагу з тим злом боротись — оце вимога хвиляни і почесне завдання сучасної української людини.

(Із рец. д-ра М. Данилюка)

Ціна книжки 2.50 дол.

Прохають замовляти на адресу нашого журналу.

На добру пам'ять

Перед покладенням складу на машину ще жертва неблаганного косаря-смерти:

у Нью-Йорку помер

інж. Артем Зубенко

поручник Армії УНР, останніми
часами редактор журналу
„Тризуб“.

ЧОМУ?

● Чому епітети, якими старасмось звеличати великі постаті наших днів, такі загальникові, бліді, не характеристичні? В цій ділянці наша винахідливість дуже слаба, або може є в тому якась для нас прикметна риса. Ось уже не вміємо вимовити чи написати прізвища митрополита Андрея Шептицького без додатку „Слуга Божий“. Невже інші єпископи чи священники, а навіть усі вірні, — не слуги Божі? Чи таке повторювання мало значущого, але з натяком на смиренність — епітету не призначене на те, щоб зрівноважити, ослабити масстат тієї справді великої особистості? Невже масстатичність мала б бути чимсь, бо треба замазувати? Коли Господь створив людину на свій образ і свою по-

добу, то бодай деяким її екземплярам дав відблиск свого масстату... Або тепер, митрополит Йосиф Сліпий став обов'язково... „Ісповідником“. Невже інші єпископи і священники, що загинули в тюрмах і концтаборах, ними не були?

Відповідь: Може і мабуть діє тут та сама душевна настанова, яка хоче в Шевченкові бачити дідуся-жертву, і радше „кобзаря“, ніж прометейського духа - поета. Звідси в нашій уяві вкоренився відомий портрет добрячого, змороженого життям дядька, а не образ повного сили творця Кавказу і Послання. Навіть для останніх творів Шевченка, його могутніх Подражаній, Неофітів — той загально прийнятий образ не підходить, як і до Андрея Шептицького мало підходить тільки епітет „Слуга Божий“ і відповідно до того тепер комбінований і вигадуваний його портрет. — Це цікава проблема для глибинної психології нашого суспільства.

● В останньому числі ЛИСТІВ, у розділі „Чому?“, Ваш дописувач торкнувся вже довший час призабутої теми парохіяльного шкільництва. А це тема, яка не повинна сходити з газетних шпальт. Подивімся хоча б на Нью-

ють з ірраціонального підложжя. Релігія шукає виразу для неспокою, внутрішньої тривоги, туги за далеччю, за вічністю. Мистецтво схоплює своїми образами почувальні розряди, зударі, катастрофи. В мистецьких дзеркалах людина бачить своє життя й його ясні й трагічні можливості неначе чужу долю, і тим „очищує“, сказав би Аристотель, чи інакше опановує, по-людськи оформлює душевний сирій матеріал. Любовні пригоди, непередбаченості — це людські, зовсім людські, не надзвичайні речі, але останній Лондонський випадок ображував

неопанованою, безвідповідальною глупотою високопоставлених осіб і вульгарністю самих афер. Коли під час процесу впало слово „любов“, суддя спитав: „Невже все це називаєте любов'ю?“

Наша доба розуму, науки, техніки, цивілізації потребує доповнення відсунутими на другий план і занедбуваними ділянками культури, культури людської душі. Інакше, як після Лондонського процесу, доведеться не раз повторювати розпачливі слова Тичини: Як страшно! Людське серце до краю обідніло...

М. І.

Норк Таймс: там кожної неділі ціла велика сторінка, всі шпальти, присвячені питанням школи. Я хочу звернути увагу на одне явище, яке можна назвати грізним. Очевидно, є школи з належним рівнем навчання. Але бувають і такі випадки: в місцях, де вже є наші парохіяльні школи, деякі батьки, свідомі патріоти, відбирають своїх дітей і посилають до англійських шкіл. Коли ж спитаєте про причини, то тут не грають ролі менші чи більші оплати за науку. Бо ті діти йдуть не до безплатних публічних, але до так само оплачуваних приватних шкіл. Батьки жалюються на нижчий рівень навчання, на брак кваліфікованих учительських сил, і бояться, що це потім буде перепорою їхнім дітям у дальших студіях. Чому про це не пишуть, тільки засоромлено мовчать, або шепчуть на ухо? Треба ж шукати, треба знаходити раду!

Відповідь: Школа — це не мури. Школа — це передовсім учитель, носій духа. На жаль, в українському парохіальному шкільництві увага звернена головню на мури, на будівельні фонди. Ми вже підносили справу використання живих ще решток професійних фахівців-учителів учительських семінарій, які приїхали з Європи, задля систематичного перевипуску сестер, які творять учительський штаб. Коли проходите вечірніми годинами попри будинки католицького Фордгемського університету на долинні міста в Нью-Йорку, Ви під час перерв між лекціями і після лекцій ледве протискаєтесь вулицями, заповненими братчиками і сестрами різних чернечих чинів, які там підготовляються на вчителів. Чи є між ними наші? Де вони здобувають свою, для їх звання конечну, добру фахову освіту? У кого вчать?

Як церква — це не мури, але духовна спільнота вірних, якої о-

середком є священник, так і школа — не мури, але оживий дух, що заселює ті мури і якого носієм є вчитель. Якщо керівництво парохіяльних шкіл не зверне уваги на духову підготовку кваліфікованого вчительства, матимемо щораз частіше випадки, про які згадуєте... Матимемо мури, а не українські, високого духового рівня школи.

● Як довідуємось із преси, Комітет Пам'яті Шевченка рішив видати „Пропам'ятну Книгу” з нагоди будови пам'ятника в Вашингтоні. Добрий приклад, видно, діє. Всі Союзи видають свої пропам'ятні книги, один за одним галицькі повіти увіковічують себе і своїх діячів пропам'ятними книгами. Тож і Комітет Пам'яті Шевченка не відстає, як бачимо! — Є ж фонди, то чому не видати б таку книгу! — Тільки як воно починалось і як виходить. Говорилось про великий культурний фонд, якого початком була б надвишка грошей зібраних на пам'ятник... А тепер: великих плянів — перший вияв: пропам'ятна книга! Вже сама ідея й назва занадто оклепані. А в книзі готові ми знайти ще раз і ще раз фота достойників, що їх знімків дуже часто оглядаємо в часописах. Гора ворушилась, а родиться... миша!

Відповідь: Ідея і назва „Пропам'ятної Книги” справді вже такі заяложені, що Комітет, в якому є стільки відомих мистців і науковців, повинен був здобутись на щось краще. Однак не мусимо згори засуджувати книгу, що має постати. Коли б книга дала напр. історію всіх дотепер побудованих або тільки спланованих пам'ятників Шевченка, їх фота, їх творців-мистців — це була б цікава і вартісна річ. — Таких тем є ще багато! — Зрештою з тієї ж преси довідуємось, що на чолі редакційної колегії стоїть Святослав Гординський; що о

ближчу участь у працях Комітету бере голова Об'єднання Письменників „Слово“, Григорій Костюк. Мусимо мати довір'я до тих діячів культури. Хіба вони не допустять до того, щоб за їх редакцією і за їх відповідальністю виїшла безварісна річ не на славу Шевченкові, а задля реклами комітетчиків...

● Чому Україна не належить до „недорозвинутих“ народів? Тоді Об'єднані Нації розбивалися б в обороні незалежності української держави, а багата Америка

й розбагатіла. Європа спішили б нам із економічною допомогою...

Це питання не від наших читачів. Це тільки, відповідно для нас, перероблене питання, яке ставлять собі в тихих розмовах підсвітки і сателітські народи. Передбачливі і звичайно оптимістичні чехи навіть знайшли для себе заспокоїливу відповідь:

1970 року чехам буде добре. До того часу, якщо розвиток ітиме дотеперішніми шляхами, чехи стануть недорозвиненими і вся Африка поспішить їм на поміч...

ДОДАТКОВЕ „ЧОМУ?“ ПРО ДОМО СУА

Із листів: — „На Вас зі всіх сторін іде гавкання дуже заїле і воно досягає і моїх вух... Але я свою думку і почуття формую завсіди незалежно від зовнішнього галасу“.

— „Напишіть мені, який стан передплати мають нині „Листи“, бо Ваші і мої „доброхотники“ шепчуть мені про неминучу смерть „Листів“ за браком передплатників...“

— „Чомусь Вас не люблять і шукають нагод, щоб копнути то „Листи“ — мовляв, проповідують „кумисову філософію“, себто пристосуванство до окупанта (див. „Гомін України“ не раз і знову в одному з останніх чисел, або копнути когось із Ваших співробітників (див. „Народня Воля“, яка передрукковує навіть комуністичні „Українські Вісті“, щоб криптонімом „Т. Л.“ кинути підозру, неначе Ваш співробітник, д-р Тома Лапичак, який уживав такого ж криптоніму, має щось спільного з большевицькою газетою). — Що Ви не хочете бабратися у того роду журналістичній каламутті, це може й добре. Але іноді таки треба б пришпилити непристойні випадки“.

Відповідь: Наведені уривки з трьох листів — це тільки части-

на доказів особливої уваги до нашого журналу з боку наших так зв. „приятелів“. А неспокій за долю „Листів“ і обурення справжніх приятелів - це найвища розрада. Залевняємо одних і других, що „Листи“ вмирати не збираються. Нашою журою є не тільки втриматись, але і рости далі.

А „дискусія“ з підшептами, сплітками, підсуданими підозрами — не має змісту. Їх автори це цікава порода, що розвелась у нашій журналістиці. Це мішанці, — наслідок схрещення Дон Базіліо і Панни Ванди...

З „Севільського Цирюльника“ знаєте босву техніку патера Дон Базіліо, вчителя співу і майстра калюмнії. Його зброя це брехня, що як легкий подих вітру поволі розколюється в буревій і вбиває в опінії суспільства того, проти кого вона скерована. А з поеми Івана Франка всі знаємо Панну Ванду, яка вдень і вночі, літом і зимою, виводить одне і те саме „Водай ся когут знудив“, бо іншої пісні не знає.

Оце нащадки схрещення Дон Базіліо з Панною Вандою, бай- дуже чи в позі великих ідеологів чи вчених професорів, воюють у часописах зброєю свого батька, Дон Базіліо, отже підшептами,

перекручуваними цитатами, підсуваними підозрами. А що у них дотепність їхньої матері — Панни Ванди, вони до зануди повторяють ті самі пісеньки: своє „Бо-дай си когут знудив...“

Все те призначене для наївних і обмежених, які тільки їх читають і тільки їм насліпо вірять. Переконувати їх так само даремне. Тримасмося засади, гарно висловленої Пушкіним у його переспіві з Корану: (цитуюмо з пам'яті)

В Коране много мыслей здравых,

Вот например: пред каждым
сном
Молись, беги путей лукавых,
Чти правду и не спорь с глупцом....

Ми свідомі небезпеки, що наші рідні Дон Базилі або їхні учні склеють із цього нові закиди. Скажуть, що ми москвофіли, бо цитуємо Пушкіна. Або що ми зрадники християнства, бо і в Корані знаходимо розумні думки... Та чи є рада проти злоби?! Тож будемо старатись і далі уникати вулиць із задущилими випарами...

Осінь. Із прогулянок у гори, ліси, над море й озера — людина повертається до дому. Починається час духових мандрівок, для яких найкращим засобом комунікації є книжка.

Провірте, Читачу, чи в Вашій книгозбірні і також у книгозбірнях Ваших Приятелів, є книжки в-ва КЛЮЧІ. Коли їх немає у Вас, замовте. Коли ж їх немає у Ваших Знайомих, намовте їх, щоб вони придбали ті речі. Численні і похвальні рецензії тих книжок друкувались у газетах і журналах, а уривки з них знайде зацікавлений Читач на останніх сторінках тих видань.

НА СКЛАДІ МАЄМО ТАКІ КНИЖКИ:

М. ШЛЕМКЕВИЧ: Українська синтеза чи українська громадянська війна. 2-ге вид.	Ціна 0,75 дол.
„ Загублена українська людина	„ 1,75 „
„ Галичанство	„ 1,50 „
„ Верхи життя і творчості	„ 2,00 „
К. ПАШКІВСЬКИЙ: Від держави до комітету (Літо 1941 у Львові)	Ціна 2,00 дол.
Т. ЛАНІЧАК: Український націоналізм. Критика і оборона.	„ 2,50 „
УКРАЇНЬСЬКА ДУША. Збірник (Статті різних авторів)	„ 1,00 „

На замовлення понад 10,00 дол. — 20% знижки.

На замовлення понад 5 дол. 10% знижки

На 150-ту річницю народин Тараса Шевченка

ВЕРХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Промови — доповіді

Для тих, що хотіли б у велику річницю вглибитись у духовий світ Шевченка, книжка буде добрим дорадником. Для тих, що підготовляють промови і доповіді на Шевченківські свята — книжка буде добрим помічником.

Всіх Вшан. Читачів, які досі не виплатили належності за журнал, прохасмо зробити це негайно. Недалеко кінець року! А ми можемо видавати журнал тільки на підставі передплати, а не післяплати. Тож не відкладайте, прохасмо!

СПРАВНІ ЗБІРНОГО МЕЦЕНАТСТВА

Усім нашим ближчим Приятелям, Членам Збірного Меценатства, які вже відгукнулися на нашу листівку до них із листівки ц. р., щиро дякуємо. Всі справи поладжуємо згідно з їх дорученнями.

Від виходу 5-6 числа до 15 серпня ц. р. на цей фонд приєднали Вшан. ПП.: П. Біланюк, Детройт; І. Івашук, Чикаго; Р. Криштальський, Ньюарк; Ц. Парлів, Торонто; Т. Стельмах, Л.-Анджелес;

Ом. Тарнавський, Торонто; Р. Чорнобицька, Австралія (15,00); З. Зелатин, Торонто.

Щиро дякуємо.

НОМІТА ЗВЕРНУЛА

остатнє 5-6 число з поясненнями „зміни адресу” або „невідомий”, вилане на такі адреси: Р. Голіян, Франція; В. Дудар, Торонто; Ю. Караміна, Цинцинеті; Е. Перейма, Детройт.

Коли б хто з наших Читачів знав нові адреси названих осіб, прохасмо ласкаво нас повідомити.

Зацікавлених Приятелів і Знайомих повідомляємо, що адреса редактора М. Шлемкевича від 1-го вересня ц. р. така:

205 Casino Ave, Cranford, N. J.

Адреса адміністрації „ЛІСТІВ ДО ПРИЯТЕЛІВ” залишається без змін:
P. O. Box 428, Newark 1, N. J.

Умови передплати

на рік	5.00 дол.
на півріччя	2.75 дол.
окреме число	0.50 дол.

Адреса „Листів до Приятелів”
— Letters to Friends,
P. O. Box 428 Newark 1, N. J. USA

Адреси для Австралії:

Dr. V. Bilynskyj, 43 Mathoura Rd.
Toorak SE. 2 Victoria, Australia.

Mr. I. Hrynewych, 121 Kildare St.
Blacktown N.S.W. Australia.

Mr. T. Pasieczynskyj, 60 Hughes St.,
Mile End, South Australia.

В-во „КЛЮЧ”

За редакцію: М. Шлемкевич

За в-во Д. Кузик, Л. Ломши, О. Оленицький, Ом. Тарнавський

